

SZELLEMTÖRTÉNET ÉS HADTÖRTÉNETÍRÁS

A magyar hadtörténetírás kapcsolódási pontjai, különös tekintettel az 1930-as évekre

Bevezetés

„Különösen nagy érdemei vannak az egykorú kútfőkön alapuló józan és realista felfogás kialakításában, mely Rákóczit közelebb hozza a modern nemzetiséghez, Markó Árpádnak, aki elsősorban a felkelés hadtörténetének legkiválóbb szakembere, de hadtörténeti érdeklődésű működésében úgy Rákóczi alakját, mint a felkelés politikai viszonyait illetőleg is hosszú időre szóló megállapításokat hozott létre, főként II. Rákóczi Ferenc, a hadvezér... c[ímű] kötetében...” – A két világháború közötti magyar történetírás legnagyobb hatású képviselője, Szekfű Gyula (1883–1955) elismerő sorait Markó Árpád (1885–1966) hadtörténész munkásságáról, történeti kvalitásáról, látásmódjáról a *Magyar történet* harmadik kötetének jegyzetapparátusában találhatjuk.¹ Szekfű kulcsfogalmai: hadtörténetírás, a szerzőt jellemző realista, józan felfogás, azaz szellemiség, valamint Markó Árpád kiváló szakmaisága. A méltatást olvasva a XX. század első fele egyik meghatározó történetfilozófiai irányzatának, az elsősorban Szekfű nevével fémjelzett szellemtörténet és a történettudományon belül az egyik fontos terület, a hadtörténetírás találkozásának lehetünk tanúi. Szekfű Gyula megállapítása a hadtörténész Markó Árpád értékelésén túlmutat. Az ő tevékenységén keresztül magát a hadtörténetírást mint szaktudományt ismeri el és méltatja. Különösen annak tükrében lényeges mindez, hogy Szekfű Gyula és Markó Árpád generációja, nemzedékük értelmisége, tudóstársadalma számára

¹ *Hóman Bálint – Szekfű Gyula: Magyar történet. III. k. [4. és 5. könyv]. Írta Szekfű Gyula. Budapest, 1935. (Második bőv., teljes kiadás. Reprint: 1991.) (A továbbiakban: Szekfű MT III.) 599. o.*

Szekfű Gyula legteljesebb életrajzi összefoglalója műveinek felsorolásával, a korábbi bibliográfiák összefoglalásával: Szekfű Gyula. Vál., s. a. r., bev. *Dénes Iván Zoltán*. Budapest, 2001. „Egy konzervatív magyar tudós metamorfózisa és önazonossága és Szekfű élete” – évszámokban című fejezet. 7–34., 259. o., 24. jegyzet és 261. skk. o.

Markó Árpád életrajzi összefoglalói, méltatásai: Markó Árpád a történettudományok doktora 1885–1966. (Nekrológ.) *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: *HK*), új folyam, 13. (1966) 4. sz. 923–924. o.; *R. Várkonyi Agnes*: Markó Árpád, 1885–1966. (Nekrológ.) *Századok*, 102. (1968) 1–2. sz. 358–360. o.; *Csapódi Csaba*: Történezhagyatékok a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában. II. 19. Markó Árpád. 1885–1966. *Századok*, 109. (1975) 3–4. sz. 677. o.; *Tóth Gyula – Vargyai Gyula*: Utószó: Markó Árpád (1885–1966), a magyar hadtörténetírás klasszikusa. In: *Markó Árpád: Magyarország hadtörténete*. (Reprint kiadás.) Budapest, 1994. 289–294. o.; *Tóth Gyula*: Markó Árpád, a magyar hadtörténetírók nesztora. *Magyar Tudomány*, 103. (új folyam, 41.) (1996) 1. sz. 97–105. o.; *Zachar József*: Markó Árpád hadtörténész, Rozsnyó város szülőtte. In: *Rozsnyói Kalendárium*. Szerk. *Ambrus Ferenc*. Rozsnyó, 1996. 66–70. o.; *Zachar József*: A Magyar Tudományos Akadémia utolsó katonatagja: Markó Árpád ezredese, 1885–1966. *Hadtudomány*, 2001. 1. sz. 117–121. o.; *Farkas Gyöngyi*: Markó Árpád és a levéltár. Rendhagyó ismertetés egy új szerzeményű fondról. In: *Ad Acta. A Hadtörténelmi Levéltár évkönyve 2000*. Szerk. *Lenkefi Ferenc*. Budapest, 2001. 44–46. o.; *Mészáros Kálmán*: Bevezetés. In: II. Rákóczi Ferenc csatái. (Válogatott tanulmányok.) S. a. r., [a bevezető tanulmányt írta, kiegészítő jegyzetekkel, bibliográfiával és mutatókkal ellátta] *Mészáros Kálmán*. Budapest, 2003. 5–12. o.; *Tóth Gyula*: Markó Árpád, a magyar hadtörténetírók nesztora. *Új Honvédségi Szemle*, 58. (2004) 5. sz. 86–95. o. (A *Magyar Tudományban* megjelent dolgozat bővített, átdolgozott változata.); *Tóth Gyula*: A svéd kapcsolat utóélete. *Uo.* 12. sz. 98–100. o. – Köszönöm Mészáros Kálmánnak, hogy a Markó-életmű-bibliográfia kéziratát rendelkezésemre bocsátotta.

E helyen kívánok köszönetet mondani hadtörténész kollégáimnak, különösen Hermann Róbertnek és Szakály Sándornak, építő jellegű megjegyzéseikért, melyeket a tanulmány megírásához kaptam.

a szakszerűség az ítéletalkotáskor kulcsfontosságú, mindenkor hangsúlyozott, elsőrendű szempont volt.

Szekfü Gyula szerkesztésében jelent meg a *Mi a magyar?* című kötet, amely a magyarországi szellemtörténeti irányzathoz tartozó tudósok és művészek írásainak összegző esszékötete.² Megszóltal benne mindenki, aki szakmai és politikai szempontok alapján ehhez az irányzathoz kapcsolódott, de az írások hangneme célzottan szigorú távolságtartást fejezett ki a napi politikai programok és a szaktudományos álláspontok között.³ A kötet szerzői között hadtörténészt nem találunk. Ugyanakkor ez alapján elhamarkodott lenne olyan következtetést levonni, mely szerint a szellemtörténet és a hadtörténetírás között nem volt kapcsolat.

A szellemtörténet a XX. század első felében az európai szellemi élet egyik fontos irányzata. Egyfajta ismeretelmélet, történetfilozófia, amely a polgári történetírásban különbséget tett a természet- és szellem-, másképpen kultúrtudományok között. Legjellemzőbb sajátossága, hogy elsősorban az események belső, gondolati motivációit kutatja, így a megismerés szubjektív igényét tükrözi. A történeti folyamatok fő mozgatórugóját (a XIX. századi pozitívizmussal szemben) az eszmék, a szellemi tényezők változásában keresi; egy olyan irányzat, amely a mai mentalitástörténet felé mutat. Az eseménytörténettel, a politikai történések kizárólagos leírásával szemben a művelődés, a történelem szellemi értékeinek fontosságát hangsúlyozza. Lényeges alkotóeleme a hatalomgyakorlásról alkotott felfogása, amit alapvetően egy konzervatív politikai filozófia határoz meg.⁴

A szellemtörténet Magyarországon a XX. század első felében a szellemi élet egyik legfontosabb irányzatává vált; legjelentősebb produktumai éppen az 1930-as években láttak napvilágot. A *Mi a magyar?* című, már említett gyűjtemény 1939-ben jelenik meg, s a szerkesztő, Szekfü Gyula írásában a magyarság három legjellemzőbb vonásának a vitészséget, a szabadság szeretetét, valamint a politikai szervezőkészséget tartja. Ebben tükröződik a szellemtörténet további jellemzője, az állam szerepének középpontba állítása. Mindezek Szekfü történetírásának (mely az 1930-as években teljesedett ki) attribútumai, műveinek, gondolkodásmódjának középpontjában a magyar államegység, a nemzeti önrendelkezés és a nemzeti függetlenség kérdései állnak.⁵ Mindennek feltárásában Szekfüt – bár elzár-

² Szekfü Gyula (szerk.): *Mi a magyar?* Budapest, 1939. (A Magyar Szemle Társaság jelentette meg. Hasonmás kiadása: Helikon Kiadó, Budapest, 1992.)

³ Lásd: *Rugási Gyula*: Szellemtörténet és történetfilozófia. In: A tudománytól a tömegkultúráig. Művelődéstörténeti tanulmányok, 1890–1945. Szerk. *Laczkó Miklós* (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 14.) Budapest, 1994. 7–36. o.; *Miskolczi Ambrus*: „Mi a magyar?” Nemzetkarakterológia és nemzeti mitológia választóján. *Századok*, 132. (1998) 6. sz. 1263–1304. o.; *Úó*: Három magyar hungarológus. *Hungarológia*, 1999. 2. sz. 2000. 1–2. sz. 79–98. o.; *Úó*: Szellem, nemzet, metapolitika. Babits Mihály és Szekfü Gyula, Eckhardt Sándor és Zolnai Béla világáról egykorú vallomások tükrében. *Világosság*, XVII. (2001) 3–18. o. (A továbbiakban: *Miskolczi* 2001.) és *Úó*: Szellem és nemzet. Babits Mihály, Szekfü Gyula, Eckhardt Sándor és Zolnai Béla világáról. Budapest, 2001. (Ugyanerről.)

⁴ A fogalmi meghatározást Erős Vilmos kutatásai alapján végeztük el, aki a magyar szakirodalomban a szellemtörténet európai és magyar sajátosságait a legutóbb összefoglalta, közreadta külföldi szakirodalmát és magyar historiográfiáját. *Erős Vilmos*: A Szekfü–Mályusz vita. (Csokonai Új Históriai Könyvek. Sorozatszerk. *Benda Gyula – Mészáros János*.) [Debrecen, 2000.] (A továbbiakban: *Erős* 2000.) 60–62. o., 151. jegyzet, 81–82. o. A szellemtörténet kiteljesedéséről a pozitívizmus ellenében, valamint a mentalitástörténet felé mutató jellemzőkről: *Miskolczi* 2001. 3–4. o.

⁵ A magyarországi szellemtörténet terjedelmes fejezete a XX. századi magyar történetírás historiográfiájának. Jelen tanulmány elkészítésekor egyelőre a hatalmas forrásbázisból legfőképpen az alábbiakra támaszkodtunk: *Szűcs Jenő*: Szellemtörténet és nacionalizmus. *Történelmi Szemle*, 9. (1966) 245–266. o.; *R. Várkonyi Agnes*: A pozitívista történetnézet a magyar történetírásban I. A pozitívista történetnézet Európában és hazai értékelése 1830–1945. Budapest, 1973. „A szellemtörténeti historiográfiai tájékozódásának kezdetei” és „A »Száműzött Rákóczi«-vita és a magyar történetírás múltja” című alfejezetek és a „Szellemtörténet, pozitívizmus és a magyar történettudomány” című fejezet, 235–262. o.; *Kosáry Domokos*: A történetírás és az irányzatok. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk. *Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György*. Budapest, 2002. 9–12. o.; *Erős* 2000. 63. o. Összegzést ad továbbá: *Romsics Ignác*: Szakosodás, szintetizálás és

között annak látásmódjától – a pozitivizmus módszerei is segítettek.⁶ Úgy vélte, hogy a tudományos igazság feltárható, megismerhető, meggyőző módon demonstrálható és közvetíthető.⁷ Meghaladta ugyanakkor a korábbi történetírók megközelítésmódját, a politikai eseménytörténet addigi kizárólagosságával szemben egyfajta szintézisre törekedett: kitért a gazdaság, a művelődés, a társadalom, a nemzetiség, a vallás stb. viszonyainak történetére, ami a *Magyar történet* általa írt könyveiben a mű alapvető szempontrendszeréeként jelenik meg.⁸

Mindezek előrebocsátása után a következőkben a magyarországi szellemtörténeti irányzat és egy történettudományon belüli szakterület, a hadtörténetírás kapcsolódási pontjait, egymásra hatását kíséreljük meg felvázolni. A téma szerteágazó, egy tanulmány kereteinél bővebb feldolgozást érdemel; kezdetnek bizonyos alapvető fontosságú kérdéseire térhetünk ki írásunkban. A kérdés vizsgálatának szükségességét – egy szűkebb keretszámteretben – tudomásom szerint eddig egyetlen tanulmány vetette fel, melyet Nagy Miklós Mihály készített. Ebben leírja, hogy a *Magyar Szemle* folyóirat kutatása elsiklott a lap és a Honvédség közötti kapcsolat fölött, holott a mai olvasó számára bizonyára feltűnik, hogy annak idején a folyóiratban milyen sok neves katonai szakember publikált.⁹ Ugyanakkor egy hadtörténeti megközelítésű tanulmány már született Szekfű Gyula *Magyar történetét* vizsgálva: Vizi László Tamás a francia háborúk korát mutatta be a szintézis alapján.¹⁰ Tanulmányának tanulsága: Szekfű feldolgozások híján – vagy tegyük hozzá: részint a már meglévők ismeretének hiányában – forrásfeltárás után a császári- királyi haderő létszámáról, összetételéről tett megállapításokat szintézisében. Ugyanakkor terjedelmes leírásokat kapunk a magyar katonák hősiességéről az átfogó értékelések, stratégiai problémák, taktikai kérdések, logisztika feltárása helyett.¹¹

Tanulmányunkban kijelöljük azon két világháború közötti jelentős, elismert hadtörténészek és/vagy katonai szakírók körét, akik a szellemtörténeti irányzattal, annak képviselőivel, közöttük Szekfű Gyulával is valamilyen módon kapcsolatban álltak, illetve a szellemtörténeti irányzathoz sorolható, alapvető fontosságú tudományos művekben és

interdiszciplinaritás a 20. századi történetírásban. In: *Uő: Történelem, történetírás, hagyomány. Tanulmányok és cikkek, 2002–2008.* Budapest, 2008. 183. skk. o.; a Szekfű és nemzedéke című tanulmánykötet írásai, valamint: A negyedik nemzedék és ami utána következik. Szekfű Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében. Szerk. *Ujváry Gábor.* (Kodolányi János Főiskola Történeti Műhelyének kiadványai 2. Sorozatszerk. *Csurgai Horváth József – Ujváry Gábor.*) Budapest, 2011. (a továbbiakban: A negyedik nemzedék) tanulmányai. *Romsics Ignác:* Clio bővültében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel. Budapest, 2011. „A szellemtörténet és a német történetírás” című alfejezet: 198–209. o.

⁶ Szekfű pozitivizmussal szembeni, ellentmondásos felfogásáról a legteljesebb elemzés: *R. Várkonyi Ágnes* előző jegyzetben hivatkozott munkája, különösen „A pozitivizmus mint a szellemtörténeti historiográfia egyik központi problémája” című alfejezet, 252–253. o., valamint 259–262. o.

⁷ *Gergely András:* Szekfű Gyula és a „Harmadik Magyarország” írónemzedéke. In: Szekfű és nemzedéke. 15. o.

⁸ *Erős Vilmos:* Szekfű historiográfiai koncepciója. *Magyar Szemle* (a továbbiakban: *MSz*), új folyam, XIX. (2010) 1–2. sz. Interneten hozzáférhető: http://www.magyar szemle.hu/cikk/szekfu_historiografiai_koncepcioja; a letöltés időpontja: 2012. október 16.) és ugyanez: Szekfű Historiográfiai koncepciója. In: A negyedik nemzedék. (A továbbiakban: *Erős* 2011.) 104–105. o. (Itt jegyzem meg, hogy Szekfű Gyula hovatartozásáról – szellemtörténész volt-e vagy sem – Erős Vilmos álláspontját osztom. Lásd: *Erős Vilmos:* A szellemtörténet. *Valóság*, 2008. 5. sz. 20–35. o.)

⁹ *Nagy Miklós Mihály:* A Magyar Szemle katonai szakírója: Julier Ferenc. *MSz*, új folyam, VII. (1998) 3. sz. 59–88. o. (A tanulmány Index nevű, internetes, fórumra adoptált, szöveghű változatát használtam: <http://forum.index.hu/Article/showArticle?t=9191903>; lapszám megjelölése nélkül, a letöltés időpontja: 2012. július 27.) (A továbbiakban: *Nagy* 1998.)

¹⁰ *Vizi László Tamás:* A francia háborúk kora Szekfű Gyula történetírásában. In: A negyedik nemzedék, 171–191. o.

¹¹ Minderről és Szekfű hiányos hadtörténeti ismereteiről a tárgyalt időszakra vonatkozóan A negyedik nemzedék című kötet recenziójában szóltam. *Századok*, 146. (2012) 3. sz. 747–748. o.

folyóiratokban szerzőként, valamint a *Magyar Történetben*¹² mint hivatkozott szerzők szerepeltek. Megvizsgáljuk, mit is jelentett konkrétan a szellemtörténeti orgánumban és irodalomban való megjelenés, mennyire volt hangsúlyos a hadtörténetírás ezeken a fórumokon, s konkrétan mely területeket, korszakokat, kérdéseket érintett. Érdemes áttekinteni azt is, hogy kölcsönös és élő volt-e a kapcsolat a két történetírói látásmód, kutatási terület között; mivel ez a téma önmagában is terjedelmesebb feldolgozást igényel, e helyen most azt vizsgáljuk, hogy Szekfű Gyula történetírásában nyomon követhetők, kimutathatók-e a korabeli hadtörténetírás eredményei. Általában tehát arra a kérdésre keressük a választ, hogy a két világháború közötti magyar hadtörténetírás mennyiben hatott nevezett történetírói irányzatra, illetve a szellemtörténet megközelítési módja, elemzési módszerei tetten érhetőek-e a hadtörténetírásban. Markó Árpádon kívül, akinek tevékenységét bővebben tárgyaljuk, a hadtörténetészi, katonai szakírói körbe tartozott Berkó István, némiképp Bánlaky József, valamint Dormándy Géza, Gelich Rihárd, Gyalókey Jenő, Julier Ferenc, Pilch Jenő, Rónai Horváth Jenő és Hardy Kálmán: a vizsgálatba bevontak körét a *Magyar történet* Szekfű Gyula által írt fejezeteinek hivatkozott szerzői, hadtörténetészei jelölték ki számunkra, de áttekintettük a *Magyar Szemle* folyóiratban publikálók és a Magyar Szemle Társasághoz tartozók körét is.

Írásunk több okból elsősorban a harmincas évek történetírására koncentrál. A szellemtörténet mint tudományos diszciplína recepciója Magyarországon éppen a húszas évek második felében mélyül el, a harmincas évek elejére teljesedik ki.¹³ A *Magyar Szemle* indulása, a hadtörténetészek és katonai szakírók jelentkezése a folyóiratban az 1930-as évektől kezdődően válik rendszeressé; s éppen ezekben az években alkotják meg fontos szintéziseiket, tanulmányaikat.¹⁴ Ez az az évtized, amikor napjainkban helytálló, érvényes megállapításokat tartalmazó hadtörténeti munkák, tanulmányok jelennek meg. Markó Árpád tudományos pályafutása is a harmincas években kap lendületet, illetve bontható ki, éppen egy, a korszak történetírásának, illetve hadtörténetírásának feladatait és problémáit tárgyaló tudományos polémia kapcsán, abba bekapcsolódva, mint azt a továbbiakban látni fogjuk. Ezzel egyidejűleg a harmincas években jelenik meg Szekfű Gyula monumentális szintézise, a *Magyar Történet* is, több kiadásban, melynek fejezeteiben, felhasznált irodalmában a hazai hadtörténetírás eredményei összegezve, Szekfű által szelektálva, minősítve jelentkeznek. S végül azért is irányítottuk figyelmünket elsősorban erre az évtizedre, mert egy konszolidált időszakról van szó, amikor a hadtörténetírás – de általában a magyar történetírás (bármelyik irányzathoz tartozó legyen is) – a két világháború között eltelt időben pusztán tudománytörténeti, historiográfiai szempontból elemezhető, értékelhető, nem itatódik át a napi politikai radikalizálódás kísérőjelenségeivel.

¹² A Magyar történet e szempontból vizsgált kötetei: *Szekfű MT III.*; *Hóman Bálint – Szekfű Gyula*: Magyar történet. IV. k. (4. és 5. könyv.) Írta Szekfű Gyula. Budapest, 1935. (Reprint: 1990.) (A továbbiakban: *Szekfű MT IV.*) és *Hóman Bálint – Szekfű Gyula*: Magyar történet. V. k. Írta Szekfű Gyula. Budapest, 1936. (Második, bővített, teljes kiadás. Reprint: 1990.) (A továbbiakban: *Szekfű MT V.*)

¹³ Összefoglalóan lásd: *Erős Vilmos*: A szellemtörténet című tanulmányát a 8. jegyzetben; *Erős* 2000. 60–66. o. és legutóbb: *Erős* 2011. 104. ssk. o.

¹⁴ Vö. a teljesség igénye nélkül: *Julier Ferenc*: A hadvezetés művészete. (A Magyar Szemle Társaság kiadásában, a Kincsestár sorozatban.) Budapest, 1931.; *Bánlaky József*: A magyar nemzet hadtörténelme. I–XXII. k. Budapest, 1928–1942. kötetei (1. kiadása: 1898.); *Üő*: Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története. I–III. k. Budapest, 1930.; *Julier Ferenc*: Magyar hadvezérek. Budapest, [1930.] (Újabb kiadásai Vargyai Gyula kísérőtanulmányával: Budapest, 1992., 1996.); *Pilch Jenő* (szerk.): A Magyar Katona Vitézségének Ezer Éve I–II. Szerzők: *Pilch Jenő, vitéz Berkó István, Markó Árpád, Gyalókey Jenő*. Budapest, 1933.; *Markó Árpád*: II. Rákóczi Ferenc a hadvezér. (A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában.) Budapest, 1934.; *Üő*: II. Rákóczi Ferenc. (Kincsestár. A Magyar Szemle Társaság kis könyvtára 142. sz.) Budapest, 1935. (A továbbiakban: *Markó* 1935.)

A *Magyar Szemle* a magyar konzervativizmus legnagyobb vonzerejű fóruma, s a két világháború közötti évtizedek társadalmpolitikai szemléi sorában a legjelentősebb sajtóorgánium volt. A XX. század első két évtizedének uralkodó eszméit, gondolati tartalmait a *Huszonegyedik Század* című folyóirat, a következő évtizedek szellemiségét a *Magyar Szemle* jelenítette meg elsősorban.¹⁵ A szó nemes értelmében konzervatív sajtóorgánium tudatosan bevont fiatal szerzői gárdája – amint ez az alábbiakban Markó visszaemlékezéseiből is kiderül – révén a magyar szellemi élet egyik legnyitottabb fóruma volt a korszakban. 642 szerző 2560 közleménye (mintegy 18 000 oldalnyi szöveg) 199 folyóiratszámában, 46 kötetben látott napvilágot. Az 1927 szeptemberében indult, s a német megszállást követően, 1944 áprilisában betiltott folyóirat első 136 számát (1938 decemberéig) Szekfű Gyula szerkesztette, majd 1939-től Eckhardt Sándor (1890–1869) irodalomtörténész vette át a feladatot. Szekfű azonban nem vált meg a laptól: szerzőként is gyakran szerepelt, s a szerkesztőbizottság alelnökeként továbbra is döntő befolyása volt.¹⁶

A folyóirathoz három könyvsorozat kapcsolódott. A *Magyar Szemle Könyvei* a szellemi elithez szóltak, társadalom- és történettudományi monográfiák, tanulmányok, esszé-válogatások jelentek meg. A *Magyar Szemle Kincsesládá* kis formátumú kötetei (közel 150 kötete) az igényes, olvasmányos és könnyen hozzáférhető ismeretterjesztés sorozata volt. Az egyes kötetek részint aktuálpolitikai témákról szóltak, részint az általános műveltséghez, a mindennapok kultúrájához tartozó tudnivalókat tekintették át közérthető formában. Végül a *Magyar Szemle Klasszikusai* a forráskiadás és újraközlés sorozata volt: ebben a sorozatban jelent meg többek között Markó Árpád szerkesztésében a Zrínyi Miklós prózai munkáit tartalmazó kötet.¹⁷

A Magyar Szemle Társaság (MSzT) volt a „Szemle-birodalom” háttérintézménye. Élén a folyóirat alapítói: gróf Bethlen István miniszterelnök és Kornfeld Móric báró, a Weiss Manfréd Művek igazgatója álltak. A szerkesztőbizottságában kezdettől fogva végig Bethlen István töltötte be az elnöki tiszteket, a társulati választmány (egyben az MSzT) elnöke 1933-ig Hóman Bálint, alelnökei: 1928-ig (haláláig) Magyary Géza, majd Gratz Gusztáv voltak. 1933-tól Bethlen István lett a társulat elnöke, s az alelnöki posztot Ravasz László töltötte be.¹⁸

¹⁵ E helyen meg kell említenünk ezeken kívül a konzervatív liberális szemléletet tükröző 1857-ben induló, s 1944-ig működött *Budapesti Szemlét* is, melynek áttekintése témánk szempontjából egy önálló tanulmányt igényel a jövőben.

¹⁶ *Saad József*: Magyar Szemle (1927–1944). In: Magyar Szemle. Repertórium és tartalomlelemzés. I. Bevezető és címjegyzék. Irta és összeállította Saad József. (Magyar Szociológiatörténeti füzetek, 3.) Budapest, 1989. (A kötet a továbbiakban: *Saad 1989.*) 5–39. o.; *Saad József*: A reformkonzervativizmus lapja. Közéletek a Magyar Szemléhez. *MSz*, új folyam VI. (1997) 5–6. sz. A tanulmány internetes példányát használtam: http://www.magyarszemle.hu/cikk/a_reformkonzervativizmus_lapja (A letöltés utolsó időpontja: 2012. október 17.; lapszám nélkül. (A továbbiakban: *Saad 1997.*); *Zichy Mihály*: Adalékok a Magyar Szemle történetéhez. *MSz*, új folyam VI. (1997) 6. sz. A tanulmány internetes példányát használtam: http://www.magyarszemle.hu/cikk/adalekok_a_magyar_szemle_tortenetehez. (A letöltés utolsó időpontja: 2012. október 18.); lapszám nélkül. (A továbbiakban: *Zichy 1997.*)

¹⁷ A *Magyar Szemle* nevét viseli a harmincas évek páratlan történeti vállalkozása, az egyetemes történelem rendszeres feldolgozása is: az ókortól a legújabb korig, megjelent 1935–1937 között.

¹⁸ Gróf Bethlen István (1874–1946), jogász, mezőgazdász, politikus. 1921 és 1931 között Magyarország miniszterelnöke. Kornfeld Móric báró (1882–1967) a Ganz-Danubius Gyár igazgatója, majd vezérigazgatója volt 1905 és 1918 között, az 1920-as évektől a Weiss Manfréd Művek igazgatója.

Hóman Bálint (1885–1951) történész, egyetemi tanár (Pázmány Péter Egyetem, Budapest), kultúrpolitikus, a Magyar Tudományos Akadémia (a továbbiakban: MTA) levelező (1918), majd rendes (1929) tagja. Fő kutatási területe a középkori magyar történelem. 1922-ben az Országos Széchényi Könyvtár igazgatója, majd 1923-tól a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója volt. Az 1920-as évek végétől a Magyar Numizmatikai Társaság, a Magyar Néprajzi Társaság és a Magyar Történelmi Társulat elnöke. 1932. október 2-tól 1938. május 13-ig a Gömbös- és Darányi-kormányban, majd 1939. február 16-tól 1942. július 3-ig a Teleki-, Bárdossy- és Kállay-kormányban vallás- és közoktatásügyi miniszter.

A szerkesztőbizottság és a választmány politikusokból, akadémikusokból, tudósokból s többnyire kormányhivatali posztokat is viselő közéleti személyiségekből tevődött össze, a gazdasági élet vezetőiből, egyházi személyiségekből, a korabeli szellemi élet napi politikán felül álló tekintélyeiből állt. Hatalmas szellemi és anyagi potenciált képviselt; személyesen vagy kiterjedt kapcsolatai révén jelen volt a tudományos intézményekben, minisztériumok szakértői köreiből, szakmai egyesületekben, irodalmi, művészeti és tudományos társaságokban, a külföldi magyar intézetekben, napilapok és folyóiratok szerkesztőségeiben, a magyarországi nemzetiségi és a határon túli magyar kisebbségi szervezetekben.¹⁹ A Magyar Szemle Társaság a tagok által vitt politikai és társadalmi szerepek ellenére nem volt sem politikai, sem társadalmi szervezet, azonban egy olyan folyóiratot működtetett, amely magas szakmai színvonalú írásokat jelentetett meg az olvasók számára könnyen érthető formában.²⁰

Hadtörténészek, katonai szakírók a Magyar Szemle vonzaskörzetében

Gyalóky Jenő

Ennek az illusztris körnek volt tagja a *Magyar Szemlénél* szerkesztőbizottsági tagként az indulástól, 1927-től kezdve Gyalóky Jenő (1874–1945) hivatásos katonatiszt, a két világháború közötti időszak kiemelkedő jelentőségű hadtörténésze, első számú szaktekin-télye. 1920–1921-ben a debreceni egyetem meghívott tanára, 1921–1926 között a Had-történelmi Levéltár I. (levéltári) csoportjának igazgatója, nyugdíjazása előtt egy évvel, 1926-ban ezredesi rendfokozatot kapott. 1926-tól a Magyar Tudományos Akadémia le-velező, 1936-tól rendes tagja.²¹ Szakszerűsége példaértékű volt a két háború közötti hadtör-ténész nemzedék számára – bizonyára ezért kérték fel a *Szemlénél* szerkesztőbizottsági tagnak. Gyalóky Jenő fogalmazta meg a *Magyar Szemle* programadó írását is a kortárs hadtörténetírás helyzetéről, kérdéseiről.²² Ebben kifejti, hogy a magyar (had)történetírás-nak véglegesen meg kell szabadulnia a romantikus történet szemlélettől, objektív, tárgy-szerű történetírásra van szükség, melynek során a magyar hadtörténelemnek nemcsak dicsőséges időszakait, hanem problémáit is exponálni kell, s meg kell szabadulni attól a téves felfogástól, hogy a kedvezőtlen folyamatokat feltáró szakembereket hazafiatlanság-gal vádolják. Hangsúlyozza a forrásfeltárás szükségességét, mert ezáltal lehet a katonai múlt tanulságait az olvasó számára közvetíteni. Végül kijelölte azokat a korszakokat, kutatási területeket, amelyek feldolgozása a forrásadottságok miatt a leginkább szükség-szerű és aktuális: ilyen témakör például az 1848–49-es szabadságharc története az ausztri-ai levéltári anyag Hadtörténelmi Levéltárba kerülésének jövőtárból. E körbe tartozik

Magyary Géza (1864–1938) nemzetközi híru jogászprofesszor. Gratz Gusztáv (1875–1946) származású politikus, publicista, gazdasági szakember, történész volt. 1917-ben pénzügyminiszter, 1921-ben külügyminiszter. Ravasz László (1882–1975) protestáns püspök, számos irodalmi és kulturális szervezet tagja.

¹⁹ Saád 1997. (lapszám nélkül)

²⁰ Zichy 1997. (lapszám nélkül)

²¹ Életrajzi összefoglalói: A magyar tüzér. Szerk. *Felszeghy Ferenc – Reé László*. Budapest, 1938. III. rész. 5. o.; Magyar életrajzi lexikon I. (A–K). Főszerk. *Kenyeres Ágnes* Budapest, 1967. 634. o.; *Hermann Róbert*: Szekfű Gyula és Gyalóky Jenő a Görgei-kérdésről. In: *Folia Historica. A Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyve*, XX. k. 1996–1997. Budapest, 1999. (A továbbiakban: *Hermann* 1999.) 38. o.; Magyar nagylexikon VIII. (Ff–Gyep). Főszerk. *Bárany Lászlóné*. Budapest, 1999. 913. o.; *Hermann Róbert*: Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc a magyar történetírásban. *Aetas*, 1999. 1–2. sz. 70. o.; Új magyar életrajzi lexikon II. (D–Gy). Főszerk. *Markó László*. Budapest, 2001. 1146–1147. o.; A Magyar Tudományos Akadémia Tagjai 1825–2002. Főszerk. *Glatz Ferenc*. I. k. Írták: *Markó László, Burucs Kornélia, Balogh Margit, Hay Diana*. Budapest, 2003. 439. o.

²² *Gyalóky Jenő*: Hadtörténelmünk mai állapotáról. *MSz*, 11. (1928) III. k. 3. sz. 205–212. o. és Még egy-szer hadtörténelmünk mai állapotáról. *MSz*, 16. (1928) VI. k. 4. sz. 393–395. o.

a Rákóczi-szabadságharc története, II. Rákóczi György 1657-es háborúja vagy éppen a közös hadsereg működése is.²³

Gyalókey Jenőnek két hadtörténeti vonatkozású írása jelent meg a *Magyar Szemlé*-ben, 1933-ban a *Gróf Batthyány Lajos főbenjáró pöre*, 1938-ban pedig az *Olasz várépítők Magyarországon a XVI–XVII. században* című írása.²⁴ Gyalókey munkássága a *Magyar Szemle* egyik 1939. évi, Szekfű nevével jegyzett kritikai írásában méltatásra került.²⁵ *Az erdélyi hadjárat 1849 nyarán* című, a Magyar Történelmi Társulatnál 1938-ban megjelent munkája ugyancsak Szekfű jóvoltából került a *Magyar Szemle* olvasóinak látókörébe. Szekfű előljáróban leszögezi: a könyv megfelel a szaktudomány és a történetírás szakszerűségének. Szerinte az „első realiztikus rajzot”, azaz reális portrét Bemről a magyar történetírásban Gyalókey e munkájával készítette el, ugyanis hiányoznak a könyvből a legendás hős vonásai, ugyanakkor „a folyamatok során fellépő széthúzó erőkről annál többet tudunk meg” a műből. Végül – a Petőfi-kérdéshez kapcsolódva – megjegyzi, hogy Gyalókey Petőfi haláláról „józan, szakszerű, rendkívül világos előadást nyújt” írásában.²⁶ – Szekfű szavainak értelmezéséhez ismernünk kell a történész visszafogott stílusát, kortársaival, pályatársaival szemben tanúsított rendkívül éles kritikai szellemét, hogy kellően érzékeljük: méltatása valóságos elismeréssel és kisebbfajta dicshimnusszal ér fel. Végül helyeslőleg jegyzi meg Gyalókey kritikai hozzáállását méltatva: „A szerző nem is titkolja ellenszenvét minden kicsinyesség, rosszindulat, rágalom, politikai ferdítéssel szemben, melyek pedig eleget dolgoztak a szabadságharc egyes vonásainak történeti áthagyományozásában.”²⁷

Szekfű Gyula a *Magyar történet* XVII. századi fejezeteinél támaszkodott Gyalókey Bethlen Gábor erdélyi fejedelemről szóló, a *Protestáns Szemlé*-ben 1929-ben megjelent tanulmányára, melyet kitűnőnek minősített, s melyről azt nyilatkozta, hogy az ő felfogását hadtudományi szempontból megerősíti.²⁸ Sajnos Gyalókey Jenő (másik) kitűnő írását: Mohács-tanulmányát²⁹ Szekfű a *Magyar történet* vonatkozó részében nem használta fel. Felhasználta azonban Gyalókeynek Mecséryről, valamint az 1797-es nemesi felkelésről írt, a *Hadtörténelmi Közleményekben* megjelent tanulmányait.³⁰ A '48-as kutatás kapcsán 15 soron keresztül idézi Gyalókeynek a *Hadtörténelmi Közleményekben* 1927-ben megjelent, debreceni ütközetről szóló tanulmányát.³¹ Szekfű a kérdéstről álláspontját Gyalókey szavai nyomán fejt ki: „Második hátráltató momentum volt [ti. a 48-as kérdés kutatásában], hogy az egész 48–49-i történet Kossuth–Görgey-ellentéte miatt, Gyalókey Jenő találó kifejezésével, elposványosodott.” Tegyük hozzá, a *Magyar Történet*-ben Szekfű sehol, egyetlen másik szerzőtől sem idézett ily hosszasan. Gyalókey gondolatait szellemisége és a szellemtörténeti látásmóddal rokonítható felfogása miatt e helyen megismételjük:

„Nemzetünknek talán egy háborújáról se írtak össze annyi valótlanságot az olvasók hiszékenységében bízó krónikások, mint éppen az 1848–49. szabadságharcról. S hozzátehetjük, talán semmiféle más háborúnk leírásában se látjuk azt az egyoldalúságot, amely utolsó függetlenségi harcunk eseményeinek tárgyalásában úgyszólván lépten-nyomon

²³ Uo. 206–208. o.

²⁴ Leírásukat lásd a IV. mellékletben!

²⁵ *Szekfű Gyula*: Időszerű történeti munkák. Gyalókey Jenő, Miskolczi Gyula, Farkas Gyula, Illyés Gyula. *MSz.*, 139. (1939) XXXV. k. 3. sz. 222–230. o.

²⁶ Uo. 222–223. o.

²⁷ Uo. 223. o.

²⁸ *Szekfű MT* III. 580. o.

²⁹ Hermann Róbert megállapítása. *Hermann* 1999. 39. o.

³⁰ *Szekfű MT* V. 617–618. o.

³¹ *Gyalókey Jenő*: A debreceni ütközetről. (1849. augusztus 2.) *HK*, XXVIII. (1927) 48–82. o.

szemünkbe ötlük.³² – Ennek oka a levéltári anyag elzárt volta, teszi hozzá Szekfű, majd tovább idéz: „Így tolódt el lassankint az érdeklődés súlypontja a nemzetnek az osztrákokkal, oroszokkal, valamint a fellázadt nemzetiségekkel vívott élet-halálharcáról, a két vezető férfú – Kossuth és Görgey – személyére s a közöttük kifejlődött ellentétre. Ez utóbbiak feszegetése a közhangulatnak is megfelelt. Könnyebb téma volt, mint a hadműveletek tudományos tárgyalása”, majd Szekfű saját véleményét írja le: „állítani és cáfolni vég nélkül lehetett, bizonyítéka egyik félnek sem volt a lezárt levéltárak mellett.” Ezután Gyalókey sorait folytatja: „Azon fordult tehát meg minden, hogy kinek hisznek jobban: a vádlónak-e, avagy a védőnek? Minthogy azonban a vádlott, közvetve vagy közvetlenül, legtöbbször az a Görgey volt, akinek homlokára az árulás bélyegét *kellett* sütni: természetes, hogy a védőket a sokkal számosabb és hangosabb vádlók rövidesen letorkolták. Ennek az áldatlan tollharcnak főként a történelmi társaság adta meg az árát.”³³ – Végül Gyalókey (de ezt már Szekfű nem idézi) ezzel a gondolattal zárja sorait: „A be nem bizonyított, de meg se cáfolt állítások nagy része, a valóság látszatával ment át a köztudatba, s onnan később a szakszerű hadtörténelmi irodalomra is visszahatott.”³⁴ – Vagyis Gyalókey Jenő a tényeken, forrásfeltáráson alapuló tárgyilagos történetírás fontosságát hangsúlyozza, ami az előítéletektől mentes tudományos látásmód alapfeltétele, s ami Szekfű szakszerűségről vallott nézeteivel azonos. Talán ez, valamint Gyalókey kritikus szemlélete, mint számára szimpatikus hozzáállás lehet a magyarázata annak, hogy a *Magyar történetben* Szekfű az eddig említettekén kívül más, Gyalókeynak a *Történelmi Szemlében* és a *Hadtörténelmi Közleményekben* megjelent írását, illetve Szekfű szavaival: „kitűnő szempontokat nyújtó bírálatait” is felhasználta.³⁵

Tudomásunk szerint a két tudós levelezéséből egyetlen misszilis maradt fenn, amit Hermann Róbert tárt fel: Máriássy János (1822–1888 u.) ’48-as honvéd ezredes, Görgei unokatestvére 1894-ben befejezett emlékiratának ügyében. Az emlékiratot, illetve annak néhány részletét az unoka (?), Máriássy Béla elküldte Szekfűnek, aki továbbküldte azt Gyalókeynak, s ő aztán egy „szigorúan bizalmas” levélben fejtette ki Szekfűnek mérték-tartó, szakszerű, tárgyilagos álláspontját a kérdésben.³⁶

A szakirodalomban olvasható: Gyalókeyt egyenesen a Honvédelmi Minisztériumból delegálták a *Magyar Szemlé*hez.³⁷ Ezt a források alapján egyelőre sem megerősíteni, sem cáfolni nem tudom, azonban bizonyos – mint az alábbiakban látni fogjuk –, hogy Gyalókey nem az egyetlen volt, aki magas rangú katonatisztként a folyóirat munkatársai vág szerzői közé tartozott.

Julier Ferenc és Hardy Kálmán

A Magyar Szemle Társaság tagjainak és vezetőinek révén a folyóirat munkatársi gárdája, mint említettük, a magyar politikai élet felső köreivel nagyon szoros kapcsolatban állott. Nagy Miklós Mihály kutatásából tudjuk, hogy ez érvényes volt a katonai felső vezetést illetően is. A revízióra készülő ország katonai vezetése arra törekedett, hogy a világháború problémáit állandóan a köztudatban tartsa, és hogy a politikai életben fontos szerepet játszó hadsereg prominens személyiségeit az ország szellemi vezető lapjában

³² Uo. 48. o. Szekfű több helyen pontatlanul idéz a *Magyar történetben*, most az eredeti szöveget közöljük.

³³ Uo. 49. o. Kiemelés Gyalókeytól.

³⁴ Uo. 49. o.

³⁵ *Szekfű* MT V. 633. o.

³⁶ Lásd: *Hermann* 1999. 43–45. o.

³⁷ Az Adriától Amerikáig. Hardy Kálmán altábornagy emlékiratai. Kiadta: *Bonhardt Attila* et al. Budapest, 2008. (A továbbiakban: *Hardy* emlékiratai.) 179–180. o.

megjelenítse. Nagy Miklós Mihály idéz egy, a Hadtörténelmi Levéltárban, a vezérkari iratok között fennmaradt, 1929. március 5-én kelt belső ügyiratot, amelyben a propaganda- és sajtókérdésekkel foglalkozó osztály vezetőjét arról értesítik, hogy a miniszterelnök, Bethlen kifejezett kívánságára a folyóirat „intenzívebben kíván foglalkozni katonai témákkal és eme célból munkatársakat keres a katonaság köréből”.³⁸ Az iratból megtudjuk továbbá, hogy nevezett személy, vitéz Rátz Jenő (1882–1952) ezredes, a Honvédelmi Minisztérium VI-4. osztályának (a rejtett Honvéd Vezérkar VI-4. osztályának) 1928–1930 közötti vezetője³⁹ március 7-re értekezletet hívott össze, melynek célja nemcsak a megfelelő személyek, hanem a megfelelő témák kijelölése is volt egyúttal.⁴⁰ A megbeszélés egy, az iratra ragasztott feljegyzés szerint Rátz betegsége miatt elmaradt, de a témákat és a személyeket kijelölte.

A *Magyar Szemlé*ben ezt követően folyamatosan jelentek meg hadtudományi és hadtörténeti írások, s megtalálták a megfelelő személyeket is: Julier Ferencet és Hardy Kálmánt.

Julier Ferenc (1878–1944) a folyóiratban állandó szakíróként szerepelt. Elsősorban aktuális katonai és hadtudományi problémákkal és az első világháború kérdéseivel⁴¹ foglalkozott, Markó Árpád értékelése szerint a témák első számú szakértője volt.⁴² 1919-ben a III. hadtest, majd a Magyarországi Tanácsköztársaság vezérkari osztályának vezetője, július 3-tól vezérkari főnöke volt. A tanácskormány lemondása után kezdte meg katonai szakírói tevékenységét.⁴³ 1931-ben debütált a *Magyar Szemlé*ben, s ettől kezdve rendszeresen írt tanulmányokat a folyóirat számára, az abban megjelent összes hadtörténeti–hadtudományi írás mintegy felét jegyzi (lásd a IV. mellékletet).

Itt kell megemlítenünk, hogy a *Magyar Szemlé*ben fennállásának teljes időtartama alatt mindössze 62 hadtörténeti, hadtudományi vagy katonapolitikai vonatkozású írás jelent meg. A folyóirat szerzői között a tíz és annál több közleménnyel jelentkezők (56-an) között három hadtudós, illetve hadtörténész volt csupán: Hardy Kálmán, Julier Ferenc és Markó Árpád.⁴⁴ A téma önálló rovatot sem kapott, hiszen az összesen megjelent írások számához (2560) képest ez egy nagyon csekély, 2,42 %-os arányt jelent. Ráadásul az aktuális kérdésekhez kapcsolódó írások ezeknek is csak hozzávetőleg a felét tették ki. (Lásd az V. mellékletet!) Az idézett miniszterelnöki szándék tükrében mindez arról tanúskodik, hogy a folyóiratot nemhogy nem tekinthetjük e tekintetben a politikai vezetés egyik szócsövének, Magyarország katonapolitikai érdekeit érvényesítő vagy arról hírt adó fórumának 1927 és 1943 között, hanem ellenkezőleg: e sajtóorgánumban a kérdés kifejezett alulprezentálásának lehetünk tanúi. Megállapítható, hogy politikai súlyát tekintve a *Magyar Szemlé*ben a kérdés számszerűleg igen alacsony publicitást kapott.

³⁸ Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL), Vezérkari Iratok, 5252. sz. Idézi: Nagy 1998. (Az iratot Bonhardt Attila levéltárigazgató soraon kívül bocsátotta rendelkezésemre, amit ezúton is köszönök.)

³⁹ Az életrajzi adatokért Szakály Sándornak tartozom köszönettel.

⁴⁰ „A Magyar Szemlében megjelenő tárgykörököt és azoknak íróit a VI. Csoport] f[őnök] Úr jelöli ki, erre vonatkozó javaslatot a VI. csoport] osztály vezetői tegyenek a VI-4. osztály számára. A VI. Csoport] f[őnök] Úr parancsára a tárgykörök egy a VI-4. osztály] vezető vezetése alatt tartandó értekezleten előzetesen megbeszélendők.” – A 38. jegyzetben idézett forrás részlete.

⁴¹ A történészek és hadtörténészek az első világháború történetét az 1930-as években még nem tekintették történettudományi, hadtörténeti vonatkozású kérdésnek, illetve területnek – mondván, még nem lehet komoly történeti vizsgálat tárgya, mert „még hiányzik a történeti tisztánlátás” –, hanem aktuálpolitikai, katonai szakmai kérdések. Vö.: Hardy emlékiratai, 203. o.

⁴² Markó Árpád: Két év katonairodalma. MSz, XXXVI. (1939) 1. sz. 69. o.

⁴³ Életrajzi adatainak összefoglalásai: Fogarassy László: A magyarországi Tanácsköztársaság katonai összeomlása. (Értekezések a történeti tudományok köréből 109.) Budapest, 1988. (passim); Nagy 1998. (lapszám nélkül)

⁴⁴ Saád József: Magyar Szemle. Repertórium és társadalomelemzés. II. k. Mutatók és tematikus válogatás. Budapest, 1989. alapján.

Nagy Miklós Mihály Julier Ferenc tevékenységéről és a *Magyar Szemlé*vel való kapcsolatáról alapos feltáró tanulmányt készített. Megállapítása szerint Julier katonai szakírói tevékenységéhez a szakmai, szellemi hátteret az 1925-ben megalakult Magyar Katonairók Körén kívül a *Magyar Szemle* biztosította.⁴⁵

A *Szemlé*ben Julier a harmincas évek első felében elsősorban az első világháború elemzésével foglalkozott, a harmincas évek végén és a második világháború időszakában pedig az új háború jelenségeit próbálta az olvasókkal megértetni. A *hadvezetés művészete* című munkája az MSZT kiadásában jelent meg 1931-ben, s ugyanitt látott napvilágot 1933-ban *1914–1918. A világháború magyar szemmel* című könyve is.⁴⁶ A két világháború közti katonai szakmai és hadtudományi életben kiemelkedően fontos szerepet játszott. Könyveiben, írásaiban nem pusztán az eseménytörténet feltárására törekedett, hanem elsősorban azt kutatta, milyen szakmai és mentalitásbeli motivációk határozták meg a hadvezérek döntéseit.⁴⁷ – Tudvalevő, hogy ez az a két vizsgálati szempont, amely a szellemtörténeti irányzat és köztük Szeffü Gyula gondolkodásában is alapvető fontosságú volt. Ő is felhasználta Julier Ferenc *Magyar hadvezérek* című írását a *Magyar történet* hetedik könyvében, a XVIII–XIX. század fordulójának francia háborúiról, illetve a magyarok ebben való részvételéről szóló részben.⁴⁸ Pethő Sándor: *Görgey Artur* című 1930-ban megjelent könyvét, melyben a hadműveleteket Julier írta le, „politikai és katonai dolgokban az új anyag alapján készült kitűnő munká”-nak minősíti.⁴⁹

A folyóirat másik, viszonylag többet publikáló katonai szakírója – aki, ha behatóbban foglalkozott volna hadtörténeti kérdésekkel, jeles hadtörténésszé válhatott volna – Hardy Kálmán (1892–1980) volt.⁵⁰ Tizenháromszor jelentkezett írásaival a *Szemlé*ben, melyek között négy volt valamiképp történeti témájú (*A Görgei*, *A Görgei-kérdés mai állása*, a *Clausewitz 1780–1831* és a *Zrínyi Miklós tanítása* című írások, lásd a IV. mellékletben), a többi katonapolitikai kérdésekkel foglalkozott, illetve a hadseregfejlesztés- és szervezés kérdéseivel. Hardy Kálmán már az 1920-as évek második felében kapcsolatba került Szeffüvel, amit nemcsak levélváltásuk bizonyít.⁵¹ Hardy Kálmán visszaemlékezéseiben így ír erről: „Magam – és szűkebb baráti köröm – nemcsak a reformokra való hajlamunk, de főleg a nemzeti hadsereg válsága miatt csatlakoztunk az 1927-ben meginduló Magyar

⁴⁵ Megállapította továbbá helyesen, hogy az 1925-ben létrejött Magyar Katonai Írók Köre tevékenysége további feltárást igényel. A felsorolásból kihagyta ugyanakkor a *Hadtörténelmi Közlemények* szerzői gárdáját, melynek Julier is fontos tagja volt, s amely folyóirat a legfontosabb fóruma, orgánuma volt a Magyar Tudományos Akadémia 1910. január 7-én megalakult Hadtörténelmi Bizottságának, annak hivatalos közleményeként. Vö.: *Sipos Ferenc: A Rákóczi-szabadságharc és a Hadtörténelmi Közlemények. HK, 23. (1976) 2. sz. 337–338. o.*

⁴⁶ Mindkét munkát részletesen bemutatja: *Nagy 1998.*

⁴⁷ Összefoglalóan lásd: *Nagy 1998.* Hozzáteszi: „A magyar hadtörténészek közül keveseknek adatott meg ez a képesség, és műveiket olvasva azt tapasztaljuk, hogy még Rónai Horváth Jenőnek, Markó Árpádnak is problémái voltak vele.” Megállapítja, hogy Juliert ez a gondolkodásmód tette a kortárs hadtörténész és katonai szakírói kör legjelentősebb alakjává.

⁴⁸ *Szeffü* MT V. 618. o.

⁴⁹ *Szeffü* MT V. 632. o.

⁵⁰ Hardy Kálmán az első világháborút sorhajó-hadnagyként fejezte be. A kormányzóválasztás után 1928-ig kormányzófi származékos volt. 1932 és 1934 között Apponyi Albert titkára volt Genfben, 1936–40-ben pedig katonai attasé Berlinben. 1942–44-ben a Honvéd Folyami Érók parancsnoka, 1944-ben vezérőrkapitánnyá nevezték ki. A kiugrási kísérletben való tevékenysége miatt a Gestapo 1944 végén letartóztatta, Sopronkőhidán halálra ítélték, de kegyelmet kapott. Németországba hurcolták. 1945. május 5-én szabadult. A nürnbergi per egyik tanúja volt. 1951-ben az USA-ba vándorolt ki, ahol 1972-ig, nyugdíjba vonulásáig a magyar és a német nyelv tanára volt a georgetown-i egyetemen. Részletesen lásd: *Nagy 1998. (passim); Hardy emlékiratai.*

⁵¹ Hardy Kálmán levele Szeffü Gyulának. Budapest, 1929. október 3. A levél lelőhelye: Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtárának Kézirattára, Ms 628. Idézi: *Ujváry Gábor: A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”. (Kodolányi János Főiskola Történeti Műhelyének kiadványai 1.) Budapest, 2010. 27–28. o.*

Szemléhez, melynek szerkesztője Szekfű Gyula, szerkesztőbizottságának az elnöke pedig Bethlen István volt.⁵²

A szegedi egyetem bölcsész kara magántanárnak hívta meg, elsőként a magas rangú katonatisztek közül. „Hogy ezt elérhettem, nagy része volt Szekfű Gyulának és Gyalóky Jenőnek” – emlékezik vissza Hardy memoárjában. „Mindkettőtől sokat tanultam gyakori együttlétünk idején – és ők ajánlottak olyan történelmi olvasnivalókat, amik autodidaxis révén pótolhatták az egyetemi előadások velejét. De az említett kapcsolatok, a Magyar Szemle Társaság vacsorái, ahol a legkülönbözőbb foglalkozású, felfogású és korú férfiak jöttek össze, ugyancsak – hogy úgy mondjam – csiszoló hatásúak voltak. Egyben közös nevezőn volt ez a társaság: egy bizonyos színvonalat jelentett és reformokat akart. Szekfű igyekezete az volt ilyen összejövetelekkor, hogy az ifjúságot, a »jövő« Magyarországot, közelebb hozza Bethlen Istvánhoz. Ez sajnos nem sikerült. Azért-e, mert a Szemle aránylag későn (1927) indult meg, vagy nem tudtak »összehangolódni« – nem tudnám megmondani.⁵³

1928-ban a folyóirat negyedik számában megjelent *Jegyzetek a nemzeti hadsereg és társadalom problémájához* című írása, ami igen nagy visszhangot váltott ki a magyar katonai vezetés körében. Az írás első fele gyakorlatilag egy propagandairat a magyar nemzeti hadsereg fejlesztése mellett. Kifejti: a hadsereg a szilárd társadalmi rend alapja, a béke megbízható őre. Támogatása ezért minden „igaz magyar” feladata, mert kétségtelen, hogy „a társadalom és a hadsereg együtt, erős lélekkel csodákra képesek.⁵⁴ – Nem is ez volt az, ami miatt a szerzőnek igazoló jelentést kellett írnia a Honvédség Főparancsnokának,⁵⁵ hanem az, hogy a cikk további részében követelményként állította fel bizonyos privilégiumok megszüntetését. Eltörlendőnek vélte azt az államfői rendeletet, amely felszólította az anyagilag független, birtokos családból való tisztokat, hogy szegényebb társaik javára mondjanak le karrierükről. Véleménye szerint ugyan akik így a helyükre kerültek, éltek azzal a lehetőséggel, hogy gyermekeiket az al- és főreálton át a Ludovikáig ingyen taníttathassák. Javaslatára szerint a tisztikart ne csak ily módon, hanem „az egyetemes, szabad magyar társadalomból” verbuválják: „a tisztikar az egész társadalom gyerekeiből nevelődjék”.⁵⁶ A cikket állítólag Gyalóky jóváhagyta,⁵⁷ ezért is tudott bekerülni a *Szemlé*be, s megjelenése után az ügy aktái csaknem egy egész évig jártak a Folyamerők Parancsnoksága és a Honvéd Vezérkar főnökének irodája között, amíg végre Szekfű közvetítésére Bethlen István egy telefonhívással az egészet le nem vetette a napirendről.⁵⁸

Hardy Kálmán a kérdést, vagyis a nemzeti hadsereg és a társadalom kapcsolatát 1934-ben ismét a *Magyar Szemle* olvasóközönsége elé tárta.⁵⁹ A nemzeti hadsereg létjogosultsága megkérdőjelezhetetlen, vélekedik. Mint írja, a *Szemle* „már több ízben” foglalkozott politikamentesen a hadsereg kérdésével. Ugyanakkor csak a társadalom műveltebb körei

⁵² Hardy emlékiratai. 178. o.

⁵³ Uo. 183. o.

⁵⁴ A cikk leírását lásd a IV. mellékletben. Az idézet: 73. o. Ugyanez a gondolat jelenik meg a Zrínyi Miklós tanítása című, 1939-ben a folyóiratban közzétett írásában is (leírását lásd a IV. mellékletben), ahol Zrínyinek a nemzeti hadseregről alkotott felfogását aktualizálja, s ennek apropóján fejti ki véleményét az új honvédelmi törvényről.

⁵⁵ Jánky Kocsárd (1868–1954), a Honvédség Főparancsnoka igazoló jelentéstételre szólította fel Hardyt. Lásd: Hardy emlékiratai. 179. o.

Jánky Kocsárd: lovasági tábornok, 1922. október 25-től a HM VI. csoportjának (Honvéd Vezérkar) főnöke, majd 1925. május 1-jével a Honvédség Főparancsnoka is. Utóbbi beosztásából 1930. március 5-én, előbbiből 1930. május 26-án mentette fel az államfő. Ezt követően nyugállományba helyezték.

⁵⁶ Hardy emlékiratai. 179. o. (A cikk 72. oldalán lévő szöveget idézi.)

⁵⁷ Uo. 179–180. o.

⁵⁸ Uo. 180. o.

⁵⁹ A katonai hivatásról. *MSz.* 88. (1934) XXII. köt. 4. sz. 404–408. o.

ismerték eddig fel a katonai hivatás valódi értékeit (a társadalmi rend védelme – erkölcsi értékeke védelme). Leszögezi: „Csonka-Magyarország békés szándékai közismertek. Hadserege nem politizál, nincsenek titkos katonai társulatai.”⁶⁰ – Ugyanez a gondolat fogalmazódott meg a folyóiratban a Hardy Kálmántól leközölt történeti témájú írásokban is. 1932-ben például egy kiváló esszét írt Clausewitzről,⁶¹ melyben a hadvezér távlatos gondolkodását emelte ki, s melynek végén a katonaság aktuális szükségszerűsége mellett foglalt állást.

A tisztán történeti kérdéseket tárgyaló írásai között kiemelkedik a Görgei katonai pályafutásáról, rehabilitációjáról írt két írása 1930-ból (lásd a IV. mellékletben). Bár ki mondja: nem célja a történeti ártértékelés, ugyanakkor nagyon szakszerűen, tárgyyszerűen az addig kiadott források biztos ismeretében rajzolta meg Görgei pályáivét, adott életrajzi összefoglalót a hadvezérről. Éppen ez volt az a módszer, ami mértékadó, tárgyyszerű minősítéséhez vezetett: Görgei emberi tulajdonságai közül szerénységét, minden területen érvényesülő puritán életvitelét emelte ki. Hadvezérként pedig elismerésre méltó teljesítményt nyújtott a szabadságharcban, jelenti ki. – Éppen ez az a módszer és látásmód, ami hozzásegíthette a korabeli olvasót egy mértéktartó, reális kép kialakításához a szabadságharc meghatározó alakjáról.

Berkó István, Bánlaky József, Dormándy Géza, Gelich Richárd,
Pilch Jenő és Rónai Horváth Jenő

A *Magyar történet* hivatkozott szerzői között találjuk vitéz báti Berkó István (1880–1958), ezredes hadtörténész, katonai szakírót is. Berkó 1926. februártól a Hadilevéltár I. (levéltári) csoportjának igazgatója volt, 1931-től a *Magyar Katona Szemle* főszerkesztője. Kb. 700 tanulmánya, cikke, írása jelent meg. *A Magyar Katona Vitézségének Ezer éve* című, 1933-ban megjelent kétkötetes hadtörténeti monográfia (amit Szekfű is felhasznált a *Magyar történet* megírásakor) társszerzője.⁶² Berkó neve a *Magyar történet*ben a hivatkozott szerzők között a napóleoni háborúk kapcsán tűnik fel.⁶³

Ugyanez mondható el a Hadilevéltár másik munkatársáról, doberdói Bánlaky (1931-ig Breit) József (1863–1945) altábornagyról is,⁶⁴ akinek *A magyar nemzet hadtörténelme* című, 22 kötetes műve a magyar hadtörténetírás egyik impozáns munkája. Forrásmunkái között megtaláljuk többek között Szekfű *Számízott Rákócziját*.⁶⁵ Legszínvonalasabb munkája (*Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története*. I–III. kötet. Budapest, 1897.¹, 1930.²) egy tényanyagban nagyon gazdag összefoglalás, a XIX. század végéig megjelent irodalom és emlékiratok alapján készült összefoglaló, melynek sorai, megállapításai visszaköszönnek a *Magyar történet* 1848–49-es szabadságharcról szóló részének lapjain.⁶⁶

Folytassuk a sort Dormándy (Schober) Gézával (1882–1940 u.), egy másik katonai szakíróval! Aktív tiszti pályafutása 1900–1920 között zajlott, vezérkari ezredesként, cím-

⁶⁰ Uo. 407. o.

⁶¹ Részletes leírását lásd a IV. mellékletben!

⁶² Keresztény Magyar Közéleti Almanach. 1. k. (A–L) Szerk. *Hortobágyi Jenő*. Budapest, 1940. 96. o. Az adatokat Szakály Sándornak köszönöm, s hogy az almanachra ráirányította figyelmemet.

⁶³ *Szekfű* MT V. 617. o.

⁶⁴ Életrajzi összefoglalója: *Pollmann Ferenc*: Doberdói Bánlaky József emlékezete. *Honvédségi Szemle*, 140. (2012) 3. sz. 40–43. o.

⁶⁵ *Bánlaky József*: A magyar nemzet hadtörténelme. Az Arcanum Adatbázis Kft. Digitális kiadásának (2001) interneten elérhető változatát használtam. Tartalomjegyzék. Források. <http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0018/1691.html> (A letöltés időpontja: 2012. október 18.)

⁶⁶ *Szekfű* MT V. 632. o.

zetes tábornokként fejezte be azt. Intenzív közéleti és társadalmi tevékenységet folytatott a két háború között, többek között 1921-ben a magyar–román határkiigazító bizottság magyar biztosa volt, s ekkortól, 17 éven át az Első Duna Gőzhajózási Társaság igazgatója. A *Pester Lloyd* katonai rovatának vezetője volt, több írása jelent meg az 1910-es évektől a *Hadtörténelmi Közleményekben* is.⁶⁷ Szekfű Napóleon 1813. évi hadjáratának magyar vonatkozásait összefoglalva használta fel a *Magyar csapatok az 1813. drezdai csatában* című, eredetileg a *Hadtörténelmi Közleményekben* megjelent tanulmányát.⁶⁸

Pilch Jenő (1872–1937) a XX. század első felének egyik legjelentősebb hadtörténész volt. 1901-ig csapattiszt szolgálatot teljesített, majd a pécsi hadapróiskola, s 1907-től a honvéd gazdasági tisztis iskola tanára. 1913-tól a Ludovika Akadémián katonai földrajzot oktatott és a könyvtárat vezette. 1920-tól a Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum könyvtárigazgatója, 1921-től ezredes. Elsősorban újkori magyar hadtörténelemmel foglalkozó tanulmányokat írt. 1914–1923 között a *Hadtörténelmi Közlemények* szerkesztője volt. 1918-tól a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1935-től rendes tagja.⁶⁹ Elsősorban az ő tevékenységének eredménye az a kötet (*A Magyar Katona Vitézségének Ezer Éve* címmel), amelyik a Magyar Katonai Írók Körének legfontosabb szellemi produktuma, s melyet Szekfű a *Magyar történelem*ben így minősített: „A katonai dolgokra nem csak ezen kort [ti. Mária Terézia idősza], hanem az egész magyar történetet illetőleg igen jó, szakemberektől első kézből készített előadást tartalmazó munka.”⁷⁰

Végül e körben egy másik akadémikus hadtörténészt, Rónai Horváth Jenőt (1852–1915) kell megemlítenünk. 1885–1891 között a Ludovika Akadémia tanára, 1897-től ezredes. 1884-től az MTA levelező-, majd 1910-től rendes tagja volt.⁷¹ A Magyar Hadtörténelmi Könyvtár alapítóját és a *Hadtörténelmi Közlemények* című folyóirat elindítóját tisztelhetjük benne. Szekfű Gyula Magyarország történetének megírásakor a XVI. századi fejezetek, Bocskai és Zrínyi mozgalmá történetének összefoglalásakor támaszkodott munkáira. Szekfű Bocskai időszeit illetően egyenesen csak egyetlen tanulmányt (Salamon Ferenc írása a *Hadtörténelmi Közleményekben*, illetve a *Századokban*) és Rónai Horváth Jenő *Magyar Hadi krónikájának* második részét tartotta olyan kortárs műnek, melyre támaszkodni tudott.⁷² A negyedik kötetben pedig Zrínyi hadtudományi munkáinak Rónai Horváth által egybegyűjtött kötetét használta alapvető forrásmunkaként.⁷³

Markó Árpád

Markó Árpád történészi működésére Szekfű Gyula egy kézirat, illetve vitáit kapcsán figyelt fel, amit Markó Hóman Bálint egyik, az Országos Kaszinó 1930. február 11-i felolvasóestjén tartott előadására reagálva készített 1930 nyarán. Hóman Bálint *Történelmi*

⁶⁷ *Hortobágyi Jenő* 62. jegyzetben idézett munkája, 216. o.; Dormándy Gézának, a Magyar–román Határkielölő Bizottság magyar tagjának 1921. novemberi jelentése a bizottság munkájáról. In: Szívvel és tettel. Tanulmányok Á. Varga László tiszteletére. Szerk. Horváth J. András. Budapest–Salgótarján, 2008. 327–339. o. Az információk Szakály Sándor adattárából valók.

⁶⁸ Szekfű MT V. 617–618. o.

⁶⁹ Életére lásd: *Acs Tibor*: A katonai szellem ébresztése. (Pilch Jenő tudományos hagyatéka). *Hadtudomány*, XI. (2001) 2. sz. (Az írás internetes változatát használtam: <http://www.zmne.hu/kulso/mhht/hadtudomany/2001/2/12/t-08.htm>; a letöltés időpontja: 2012. július 30.); Új magyar életrajzi lexikon V. (P–S). Főszerk. Markó László. Budapest, 2004. 353. o.

⁷⁰ Szekfű MT V. 618. o.

⁷¹ Életrajzi adatai: Magyar életrajzi lexikon I. (A–K). Főszerk. Kenyeres Ágnes Budapest, 1967. (Az Országos Széchényi Könyvtár internetes változatát használtam: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC05727/06553.htm>; a letöltés időpontja: 2012. augusztus 1.)

⁷² Szekfű MT III. 607–608. o.

⁷³ *Rónai Horváth Jenő*: Gróf Zrínyi Miklós, a költő és hadvezér hadtudományi munkái. Budapest, 1891.; Szekfű MT VI. 578. o.

átértékelés című előadására⁷⁴ reflektálva Markó Árpád a magyarországi hadtörténetírás aktuális kérdéseiről és állapotáról szóló esszét készítette, s elküldte azt az előadónak. Markó Árpád visszaemlékezéseiből⁷⁵ tudjuk, hogy az írást két ok miatt juttatta el Hómanhoz. Egyrészt tudományos céllal pályatársának, hiszen Hóman beszéde kapcsán született meg az írás, másrészt Markó (helyesen) érezte, hogy egy olyan kérdést feszeget, ami az akkori katonai körök szakfolyóiratán, a *Magyar Katonai Szemlén* túlmutat, illetve túl szűk fórumot jelentett annak olvasóközönsége a kérdés súlyához és aktualitásához képest, s tanácsot kért, hol lehetne írását közölni. Több heti várakozás után, miután már Markó lemondott a válasz lehetőségéről, Szekfű Gyula személyesen kereste föl a hadtörténetészt hivatalában, a Hadtörténelmi Levéltárban, a Régi Levéltári Osztályon, mondván, a tanulmányt Hóman kérésére elolvasta, s kérte a szerzőt, hogy az írás a *Magyar Szemlében* megjelenhessen. Markó Árpád ezt óriási megtiszteltetésnek vette, a találkozót, vagyis megismerkedését Szekfű Gyulával pályája sorsdöntő epizódjaként értékelte későbbi visszaemlékezésében⁷⁶ (lásd a II. mellékletet), ami elindította őt – saját szavaival – a „komoly hadtörténetírás” útján, vagyis túlzás nélkül állítható, hogy gyakorlatilag egy csapásra bekerült a két világháború közti magyar történetírás élmezőnyébe.

Markó Árpád a *Magyar Szemlében* tehát *A történelmi átértékelés problémája a hadtörténelemben* című történeti esszéjével debütált 1930-ban.⁷⁷ Ebben Hóman Bálint gondolatmenetéhez kapcsolódva ráirányítja a figyelmet a történeti problémák és módszerek átértékelésének, megváltoztatásának időszerűségére. Kifejti: annak köszönhetően, hogy megnyitkáltak az osztrák levéltárak a kutatás számára, minden korszakra vonatkozóan, az elsődleges cél a hadtörténetírásban is a korrekt forrásfeltárás és ehhez kapcsolódóan a tárgyilagos pontosságú történeti rekonstrukció kell hogy legyen.⁷⁸ A tárgyilagosság megkívánja, hogy Habsburg–magyar viszonylatban a kutatás során a történész mindkét fél szemzőgéből áttekinthesse és értékelje az eseményeket, s nem szabad elmellőzni a „felkelt nemzet ellen harcolók soraiban végrehajtott... eseményeket”. Ez alatt elsősorban természetesen fő kutatási területének, a Rákóczi-szabadságharc problémáinak, kérdéseinek megoldási módszerét érti, de ugyanígy kell közelíteni szerinte többek között az 1848–49-es szabadságharc problematikájához is.⁷⁹ Megismétli a kötelező tárgyilagosság elvét, ami nemcsak a hadjáratok, csaták, politikai események feltárásában kell hogy vezesse a kutatást, de a történeti személyiségek portréját is „kevesebb legendás, de több emberi vonással ékítve” kell a hadtörténetírásnak megrajzolnia.⁸⁰ – Markó Árpád írásában a romantikus történetírás

⁷⁴ Hóman Bálint *Történeti átértékelés* címmel tartott nagyhatású előadást az Országos Kaszinó 1930. február 11-i felolvasóestjén. Megjelent a *Napkelet*, 1928. évi 3. számában.

⁷⁵ *Markó Árpád*: Életem a történettudomány szolgálatában. Kézirat, [Budapest,] 1961. (A továbbiakban: *Markó*: Életem a történettudomány szolgálatában.) Lelőhelye: HL Tanulmánygyűjtemény, leltári sz.: Tgy 3598/d. 27–28. o. Lásd az I. mellékletet!

⁷⁶ Zachar József (és ennek nyomán Tóth Gyula) Markó Árpádról szóló írásában írja (lásd: Zachar 2001-ben, Tóth 2004-ben megjelent írását, az I. jegyzetben, előző lapszám nélkül, utóbbi: 89. o.), hogy Markó 1922-től benevolus auditorként, azaz önkéntes hallgatóként a Pázmány Péter Tudományegyetemen többek között Szekfű tanítványa volt. Valóban, Markó visszaemlékezésében az 1926-os évnél így ír erről: „En még ezen felül, ha időm engedte, be-bejártam az Egyetemre, illetve mint benevolus auditor meghallgattam többször Szekfű Gyula, Domanovszky Sándor, Lukinich Imre professzorok előadásait...” *Markó*: Életem a történettudomány szolgálatában. 18. o. Szekfű Gyula az 1919/20. tanév I–II. félévében, majd öt évi kihagyás után az 1925/26-os tanévtől kezdődően tanított folyamatosan 1945-ig az egyetemen. Vö.: *Dénes Iván Zoltán* I. jegyzetben említett munkáját, 275. o. Mindez alátámasztja Markó Árpád visszaemlékezéseinek korrektségét, mely szerint ekkor még csak hallgatta előadásait, vagyis Szekfűvel személyesen csak 1930-ban ismerkedett meg (lásd az I. és II. mellékletet!)

⁷⁷ *Markó Árpád*: A történelmi átértékelés problémája a hadtörténelemben. *MSz*, X. (1930. szeptember.) 1. sz. 24–32. o.

⁷⁸ Uo. 25. o.

⁷⁹ Uo. 25–30. o.

⁸⁰ Uo. 32. o.

meghaladására, a forrásfeltárára, a színvonalas, sok szempontú analízisre, a szubjektív tárgyilagosságra, a történelmi alakok portréjának elkészítésekor pedig az apolitikusságra szólítja fel hadtörténész pályatársait.⁸¹

Markó Árpád esszéjének megjelenése nemcsak publikációs lehetőséget jelentett számára egy új fórumon, hanem kiterjedt tudományos kapcsolatrendszerének kiépülését és kiteljesedését is. Szekfű bevezette őt a Magyar Szemle Társasághoz tartozók népes körébe, ahol megismerkedhetett a legkülönbözőbb tudományágak képviselőivel, professzoraival, neves személyiségeivel, s kapcsolatba lépett a Szekfű által felfedezett tehetséges pályakezdőkkel is.⁸²

Éppen ebben az időszakban, 1930-ban akadt Markó Árpád kezébe Bedřich Swieteczky csehszlovák vezérkari tiszt erősen magyarellenes hangvételű monográfiája a Rákóczi-szabadságharcról.⁸³ Markó elhatározta, hogy bírálatot ír a műről, s megemlítette a dolgot egy alkalommal Szekfűnek is.⁸⁴

„Amikor pár nap múlva a Magyar Szemle Társaság tagjai a szokásos havonként tartott vacsorára a Hungária étterme előtti szalonban gyülekeztek, elmondtam ezt Szekfűnek. Figyelmesen meghallgatta, azután intett nekem, hogy várjak, s odaszaladt Bethlen Istvánhoz. Egy sarokba vont a, valamit mondott neki, azután felém fordulva intett, hogy jöjjenek hozzájuk. Szekfű felszólítására röviden tájékoztattam Bethlent arról, amit neki mondtam, mire Bethlen: »Nagyon örülök, hogy ilyen cikket akarsz összeállítani, hasznos dolog lesz.« – Azután Szekfűhöz fordulva: »A Magyar Szemleiben fogjuk megjelentetni.« Vacsora után Szekfű mellém ült, s elmondta, hogy azért sietett erről Bethlennek referálni, mert pár nap előtt vele beszélgetve arról volt szó, hogy a csehek ismét komiszkodnak velünk, s kellene valami módon, valahogy az orrukra koppintani. Nem diplomáciái vitakozást akar provokálni, hanem talán tudományos vonalon lehetne beléjük szűrni. Így hát az én bejelentésem nekik nagyon kapóra jött. Bethlen még azt is mondta nekem: »Tapintatosan, tisztán tárgyi alapon mondd meg véleményedet, és ha valami ellentámadás vagy válasz jönne cikkedre, mutasd meg Szekfűnek, s majd mi adjuk meg a választ.«⁸⁵ A bírálat elkészült, megjelent a *Szemle* 1931. októberi számában, a „címzettek” részéről azonban visszhangtalan maradt.⁸⁶

⁸¹ A Hóman-féle problémafelvetésről és Markó Árpád reakciójáról szól: *Saad Ferenc*: Szellemtörténet és hadtörténelem. *Magyar Katonai Szemle*, 1936. 1. sz. 211–216. o. Markó reakcióját úgy értékelte, hogy a hadtörténész a Hóman-féle ártérkelési elméletet átvette, s a hadtörténetírásban alkalmazta. 212. o. A továbbiakban kifejti: a szellemtörténet módszerei a hadtörténetírásban bizonyos területeken alkalmazhatók. Szerinte a hadtörténetírás alapvetően pozitivistá módszereket kell hogy alkalmazzon (harcászati, hadászati kérdések), s kihangsúlyozza a két felfogás közötti különbségeket. Ugyanakkor úgy véli, más területeken esetleg (pl. a győzelmet vagy vereséget előidéző okok, az állam és honvédelem kapcsolata, a műveltségi viszonyok hadügyekre való hatása) új eredményeket hozhat a szellemtörténet felfogásának alkalmazása a hadtörténetírásban. Majd mindezen – első pillantásra objektívnek tűnő – megállapításokat komolytalanná teszi, sőt, negligálja, amikor kijelenti: „a szellemtörténet a pozitivistá história és a történelmi regény közt lebeg”. 215. o. Így pl. az első világháború kutatásában egyenesen károsnak tartaná a szellemtörténeti megközelítésmódot.

⁸² „Hát ez volt az én elindulásom a komoly hadtörténetírás útján. Hadilévéltárunknak hírnevét akkor már eléggé sikerült megalapozni. Egyetemi professzorok, Hóman, Szekfű, Domanovszky Sándor, Lukinich Imre s más szakemberek gyakran küldték hozzám hallgatóikat Rákóczi ügyekben tanácsot kérni, s maguk is gyakran felkerestek, ha valami hadilévéltári kutatásra volt szükségük” – emlékezik vissza Markó Árpád erre az időszakra. *Markó*: Életem a történettudomány szolgálatában. 29. o.

⁸³ *Bedřich Swieteczky*: Kurucké války na Slovensku: náčrt válečných událostí na Slovensku a v Podkarpatské Rusi koncem XVII. a počátkem XVIII. století s 15 vyobrazeními a 7 mapkami. A Szlovák Hadtörténeti Levéltár kiadása, Pozsony, 1928.

⁸⁴ Az esetet leírja: *Markó*: Életem a történettudomány szolgálatában. 67–69. o.

⁸⁵ Uo. 67–68. o.

⁸⁶ Visszaemlékezését erről lásd: uo., „A felvidéki nemzetiségek II. Rákóczi Ferenc seregében” című írásának leírását pedig lásd a IV. mellékletben!

Ugyanakkor Markó Árpád tovább folytatta kritikai tevékenységét az elfogult, általa sovínisztának minősített szlovák történeti munkákat bírálандó, melyre így emlékezett vissza harminc év távlatából:

„A következő évben ismét volt alkalmam a sovíniszta szlovák felfogás ellen felszólalni. A pozsonyi Komenski Tudományegyetem doktori disszertációi közt jelent meg egy füzet: *Povstanie Rákócziho a Slovakia*. Írta Gasparik Anna. Azaz: A Rákóczi-felkelés és a szlávok. A magyarul tudó Gasparik Anna, bár sűrűn hivatkozik magyar forrásokra, az előbb említett Swieteczky könyvön túlhaladva, még erősebben és mondhatjuk, még elfogultabban vallja Rákóczi felvidéki mozgalmát kifejezetten szlovák ügynek... Ezen és a disszertáció több más, hazug állításán méltán felháborodva írtam erről egy erős hangú bírálatot.”⁸⁷ – Ez a dolog sem maradt annyiban, Markó megemlégte a dolgot Szekfünek is, aki azt ajánlotta neki, hogy ne a *Magyar Katonai Szemlé*ben jelentesse meg a közleményt, ami a bírálatot tartalmazza, mert „annak olvasóköre eléggé zártkörű és kicsi”, hanem adja át a Történelmi Társulat hivatalos folyóiratának, a *Századoknak*, amely azt 1932. november–decemberi számában azután közölte is. Markó utólag annyit tett hozzá mindehhez, hogy „...Szekfü mosolyogva mondta nekem, amikor ezt a bírálatomat elolvasta, hogy igen ügyesen érintettem meg mind a két dolgozatomban a kényes kérdéseket. Megmaradva a szigorúan tudományos alapon, kritikám nem sértő, úgy látszik – tette hozzá Szekfü, hogy »...tehetséged van ilyen kényes kérdések diplomatikus elintézéséhez. Ha megengeded, hasonló ügyekben még fogjuk kérni közreműködésedet, mert ti, hadtörténészek minden konkrét adatot könnyebben cáfolhattok meg, mintha a kérdés a diplomácia és sajtóviták szőnyegére kerülne.«”⁸⁸

Markó Árpád kritikai tevékenységének és a Szekfü-körrel fenntartott kapcsolata viszonyrendszerének vizsgálatakor nem hagyhatjuk figyelmen kívül mindenek politikai, kultúrpolitikai vonatkozásait. Ehhez az említett két esetben túl az időben egy évtizedet előre kell szaladnunk, melyről Markó Árpád így emlékezik:

„Több évvel ezután, már 1941–42-ben ismét volt alkalmam síkra szállni a helyes magyar történelemszemlélet megvédélmezésére, de ezúttal nem Szekfüék, hanem a Vezérkar Főnökének felkérésére. 1941-ben magához hívott a Vezérkar akkori főnöke, Szombathegyi Ferenc vezérezredes. Pár nappal ezelőtt jött haza Berlinből, ahol német tábornokokkal volt alkalma többször tárgyalni. Megbotránkozással mondta nekem, hogy milyen elfogult, helytelen véleményeket kellett hallani tőlük a német–magyar szövetség lényegéről. Ezek az elfogult, nacionalista német tábornokok azt hangoztatják, hogy ebből a szövetségből nekik csak káruk van, mert évszázadok óta mindig nekik kellett az elrontott vagy kátyúba jutott magyar ügyet megsegíteni. Ők viszont tőlünk, magyaroktól soha sem kaptak, s most sem fognak kapni értékebb szövetségi katonai támogatást. Amennyire lehetett, igyekezett őket helytelen álláspontjukról meggyőzni, de nem nagyon sikerült. Tehát most azt kérdezi, nem tudnék-e egy olyan tartalmú, komoly, okmányszerűleg igazolható adatokkal alátámasztott értekezést írni arról, hogy a magyar–német sorsközösség – mint geopolitikai helyzetéből folyó és a történelem logikája szerint elkerülhetetlen szövetség – valóban néha azt eredményezte, hogy a németektől kellett – pl. az első világháborúban is – gyakran segítséget kérni. Másrészt viszont voltak esetek, amikor nekünk abból semmi hasznunk nem volt, s mégis mint hű szövetségeseink kiállottunk a német érdekek szolgálatában. Szívesen vállaltam ezt a megbízást, mondtam a Főnöknek, hogy foglalkoztam már ilyen gondolatokkal, s tudok megfelelő adatokat produkálni. S annál inkább vállaltam

⁸⁷ Markó: Életem a történettudomány szolgálatában. 69. o. A szlovák munka: *Anna Gašpariková: Povstanie Rákócziho a Slovakia*. H. n., 1930.

⁸⁸ Markó: Életem a történettudomány szolgálatában. 70. o.

szívesen ezt a munkát, mert azzal bocsátott el, hogy ha a németek közleményemre mérgesen válaszolnának, akkor ők, a Vezérkar fogják a további vitát lebonyolítani.” Markó hozzát teszi: azonnal hazament, s hozzáfogott a közlemény összeállításához. Szombathelyi a cikket a *Das schaffende Ungarn* című folyóirat 1941. évfolyamában le is közölte. Markó Árpád ebben igen határozottan megvilágította, hogy a németekkel való szövetség „...bár sokszor valóban nekünk használt, de voltak jelenetek, amikor mi teljesen önzetlenül és becsületesen harcoltunk kizárólag német érdekekért...”⁸⁹

1930-ban Markó Árpád bekerült a hadtörténészek köréből egy másik körbe is, amely a professzionális történész szakmát jelentette. Eredményeit, gyors elfogadottságát e körben kitartó, aprólékos, korrekt, színvonalas tudományos kutatásainak köszönhetette. Az 1930-as években gyakorlatilag főként a Rákóczi-szabadságharc hadtörténeti vonatkozásainak feltárásán dolgozott, s egy monumentális monografikus munka megalkotását tűzte ki célul.⁹⁰ A munka elvégzéséhez rendkívüli óvatossággal fogott, éppen a Száműzött Rákóczi-vita, illetve a Szekfű elleni politikai és sajtókampány tanulságait megértve és azokból okulva. Minderről visszaemlékezésében így ír:

„Hogy bírálóim és amint később a könyvem után megjelent szakfolyóiratok és napilapoknak minden bírálója külön megemlézésre méltónak tartotta azt megdicsérni, hogy írásaimban Rákócziról tapintattal és megértő tárgyilagossággal mondom ítéletet, annak magyarázata az, hogy nemrég zajlott le Szekfű Gyulának A bujdosó Rákócziról írt, rendkívül érdekes könyve után személye ellen tomboló irodalmi vita és hírlapi polémia. Őt akkor – bár e művének talán csak azt lehetne hibájaként felróni, hogy néhány megállapítását talán túl erős színekkel festette alá – méltatlanul hurcolták meg, s azóta a közvélemény minden új, Rákóczival foglalkozó munkánál legelőször azt vizsgálta, hogy annak szerzője Szekfű mellett vagy ellene foglal-e állást? Én nagy tisztelője voltam és vagyok ma is Szekfű mélyeséges történettudásának, elismertem ebbéli érdemeit, s sokat tanultam tőle, főleg az események plasztikus meglatásában és leírásában. Aki figyelmesen olvasta a *Hóman–Szekfű Magyar Történet* név alatt ismert 1935-ben megjelent második kiadás kötetének a tőle megírt fejezeteit, pl. a Mohácsi vész utáni zűrzavaros állapot leírását, a Rákóczi

⁸⁹ Markó: Életem a történettudomány szolgálatában. 70–71. o. Vitéz Szombathelyi Ferenc (1887–1946) 1941. szeptember 6-án került a Honvéd Vezérkar élére. Szombathelyi mindegyik a következőkben a hivatali beiktatása után szinte közvetlenül bekövetkező német vezérkari látogatása alkalmával jutott. – A látogatáson történekről és a német mentalitásról lásd részletesen legújabbban: *Dobrady Lóránt*: Szombathelyi Ferenc vezérezredes. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára. Sorozatszerk. *Veszprémy László*.) Budapest, 2012. 40–43. o.

⁹⁰ „Amikor 1930-tól kezdve kizárólag Rákóczi háborújának megírásán dolgoztam, hogy ez a részletes, több kötetre tervezett munka az akkor Hadtörténelmi Levéltár hivatalos kiadványaként kerüljön a történészek és a nagyközönség kezébe, a második világháború kitörése előtti évben még csak az 1707. évet lezáró hadműveletek részletes feldolgozásával készültem el.” *Markó Árpád*: Adalékok Lócse kapitulációjának történetéhez. 1710. február 14. *Századok*, 1964. 1–2. sz. 176. o.

„Mint a régi Hadtörténelmi Levéltár Régi Levéltári Osztályának a vezetője (1930–40-ig), hozzákezdtem Rákóczi háborújának részletes megírásához. A több kötetre tervezett munka mint a Hadtörténelmi Levéltár kiadványa jelent volna meg. A második világháború kitöréséig elkészültem az 1707. év hadieseményeinek összeállításával. Kb. 3000 gépirásos oldal terjedelmű kéziratom az ostrom alatt lakásomban, amelyet 22 bomba telitalálat tökéletesen szétrombolt, elpusztult, csupán ez az egy iratköteg, az 1704. év hadműveleteivel került ki ép állapotban a romok eltakarítása után.” *Markó Árpád*: II. Rákóczi Ferenc háborújának 1704. évi hadműveletei. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár, (a továbbiakban: MTA Kt. Kézirattár) Ms 10.272. Előszó. 1960. január 5.

„A Magyar Tudományos Akadémia 1930-ban pályázatot hirdetett Rákóczi Ferenc tragikus trencsényi csatájának megírására, mert ezt a szabadságharc sorsára sorsdöntő vereséget Thaly és követői egyoldalú leírásán kívül még eddig szakember nem dolgozta fel. A pályázat meddő maradt. Illetve beérkezett, úgy emlékszem, két-három pályamunka, de mindegyiknek az volt a hibája, hogy csak a magyar szakirodalomban és itteni levéltárakban végzett kutatásokat foglalta össze, tehát új, a hadműveleteket, a csata előzményeit, lefolyását hitelesen, más oldalról, a császári sereg táborából is megítélő adatokat nem hoztak elő. A pályadíjat nem adták ki, hanem a pályázatot a következő évben, 1931-ben ismét meghirdették. Most már valahogy elég erősnek éreztem magam, hogy ezt a pályázatot megpróbáljam.” – *Markó*: Életem a történettudomány szolgálatában. 29–30. o.

kor eseményeit, csak gyönyörűséget talált előadásának tudományos, de mégis szemléltető, érdekes jellemzéseiben. Az én Rákóczi könyvem tehát eme elmérgesedett, politikai térre is átvitt harc után a bírálók nagy megnyugvására úgy hatott, mint az olaj, amellyel a háborgó tengert szokták elsimítani a régi hajós világban. És főleg annak örülök, hogy Szekfű volt a legjobban megelégedve az én megállapításaimmal és szintézisemmel.”⁹¹

Markó Árpádnak a Rákóczi-szabadságharcról számos tanulmánya látott napvilágot a második világháború megjelenéséig elsősorban a *Hadtörténelmi Közleményekben*, a *Századokban*, a *Magyar Katonai Szemlében*, s ezek nyomán tudományos kapcsolatai ki nyíltak az egyetemi oktatói és hallgatói gárda felé is (lásd a II. mellékletet). 1934-ben a Magyar Tudományos Akadémia három év múltán megjelentette a *II. Rákóczi Ferenc a hadvezér* című monográfiáját, mellyel gyakorlatilag egy időben (május 14-én) levelező tagjai közé választotta őt. A kötethez Szekfű azonnal (május 8-án, lásd a III. mellékletet) melegen gratulált, s a hadtörténetst egyúttal egy, a szabadságharc történetét közérthető formában, azaz tudományos népszerűsítő céllal megírt kismonográfia megírására kérte föl.

Érdeemes azonban még egy kis ideig elidőzni az akadémiai Rákóczi-kötetnél, illetve a két tudós 1934. tavaszi levélváltásánál. Szekfű egyrészt jólesően és köszönettel konstata lta, hogy Markó nem mulasztotta el a *Magyar történet* megfelelő részére történő hivatkozást (lásd a III. melléklet 1. levelét), másrészt kifejezte a szerző számára, hogy könyvét az addig megírt legsikerültebb Rákóczi-monográfiának tartja. Markó válaszképpen habitusához képest egy nagyon személyes, emelkedett és érzelmileg túlfűtött hangnemű levélben válaszolt (lásd a III. melléklet 2. levelét), melyben megvallván ars poeticáját, elmondja Szekfűnek, hogy sokat tanult tőle, saját történelmi látásmódja kialakulásában meghatározó, elsődleges szerepe volt Szekfű munkásságának, történelmi látásmódjának és módszereinek. Kijelenti továbbá, hogy felfogása a szabadságharcról azonos síkon halad mesterével, s ezen túlmenően, történet szemléletét nyíltan a szekfűi látásmód jellemzi, vagyis nem mondja ki, de utal rá, hogy Szekfű követőjeként, a szellemtörténelmi irányzathoz sorolja magát.

Adódik a kérdés: Markó Árpád valóban szellemtörténész volt? Ennek megválaszolásában pálya- és kortársához, Szekfű Gyulához fűződő, úgy tűnik felhőtlen, konfliktusmentes kapcsolatán kívül (lásd a III. melléklet leveleit) általában a Magyar Szemle körhöz való kötődéseinek áttekintése, valamint munkáinak ez irányú elemzése segíthet bennünket.

Szekfű kérése ugyanis nagyon rövid időn belül teljesült, s 1935-ben elkészült egy 80 oldalas kismonográfia *A Magyar Szemle Társaság kis könyvtára* sorozatban.⁹² Szekfű kifejezetten „szellemtörténelmi portrét” kért „a Fejedelemtől, megemlékezve abban nemcsak életének minden nevezetesebb mozzanatáról, de méltatva fejedelmi, hadvezéri, szervezői működését és egyéb nagy erényeit, lelki életének problémáira is kiterjeszkedve”.⁹³ Markó elküldte Szekfűnek a kéziratot, aki még annak nyomdai megjelenése előtt melegen gratulált neki. A munkát szó szerint tökéletesnek minősítette. Előadásmódját, lendületes stílusát külön dicsérte. Szakszerűségét és a kiinduló „ötletet”, mely szerint a kismonográfia a szerzői szándék szerint „elsősorban katonai történet”, vagyis hadtörténelmi szempontú feldolgozás, nagymértékben helyeselte. (Lásd a III. melléklet 3. levelét!)

⁹¹ Markó: Életem a történettudomány szolgálatában. 42. o.

⁹² Markó Árpád: *II. Rákóczi Ferenc*. (Kincsestár. A Magyar Szemle Társaság kis könyvtára 142. sz.) (A Magyar Szemle Társaság kiadásában). Budapest, 1935. (A továbbiakban: *Markó 1935.*)

⁹³ Lásd részletesen a II. mellékletben!

A kérdés megválaszolásában, hogy a szellemtörténeti irányzat egyik hadtörténeti produktumáról van-e szó, a kötet szemléletének, megírása módszereinek elemzése ad választ.⁹⁴ Mint említettük, a magyarországi szellemtörténeti irányzat az eszmék, a szellemi tényezők elsőségét hangsúlyozta a történeti folyamatok mozgatórugójaként, a művelődés, a szellemi értékek dominanciáját, valamint az állam szerepének középpontba állítása mellett a történeti személyiségek tevékenységének feltárásában a vitézséget, a szabadságszeretet meglétét és a politikai szervezőképességet emeli ki elsődleges, meghatározó tulajdonságként. Vizsgáljuk meg, jelen vannak-e ezek a szempontok Markó Rákóczi-életrajzában!

Markó Árpád monográfiájában II. Rákóczi Ferenc elvhű, éles ítéletű személyiség, aki elmélyedésre mindenkor fogékony.⁹⁵ Következetes⁹⁶ az emigrációban is. Felelősségérzetét Markó Árpád három helyen is hangsúlyozta.⁹⁷ Hősies lelkületű államférfi, aki azonban mélyeséges, azaz túlzott humánnumával sokat ártott a felkelés ügyének.⁹⁸ Jelleme tántoríthatatlan, mindenkor józan ítélőképesség jellemzi.⁹⁹ A következetesség mellett látásmódját egyfajta konzervatív szigorúság jellemzi.¹⁰⁰ Kötelességtudata emeli kortársai fölé,¹⁰¹ melynek lényeges eleme, hogy követi ősei tradícióit,¹⁰² s „csakis a felkelés idejének szentelte minden gondolatát és cselekedetét”.¹⁰³ Vagyis eszmeileg egyfajta küldetéstudat jellemezte, miután Bercsényi megértette vele, hogy személye az egyetlen, aki az eddig szerteágazó felszabadító törekvéseket képes összefogni. Mindez megnyilvánult a fejedelmi címhez való ragaszkodásában is: Isten kegyelméből szuverén uralkodó, amit előbb hosszas töprengés után fogadott csak el, diplomáciai kérdésekben is az isteni gondviselés megnyilatkozásait keresve, de amelyhez aztán elvhű módon élete végéig ragaszkodott, az emigrációban is, Markó jellemzése szerint lélekben azonosulva „az elégedetlenkedő magyarság sorsával”.¹⁰⁴ A fejedelmet egyfajta mélyen vallásos lovagi morál jellemzi,¹⁰⁵ példás felelősségérzettel, példás kötelességérzettel és példás lelkiismeretességgel.¹⁰⁶ Ugyanakkor az önmegtartóztatásig szerény, tartózkodóan szívélyes, tisztalelkű, türelmes,¹⁰⁷ veleszületett úri szerénysége nyilvánvaló, „veleszületetten érzékeny” és „veleszületetten tapintatos” politikai ellenfeivel és pályatársaival.¹⁰⁸

A művelődés, a műveltség, a szellemi értékek területén Markó Árpád jellemzésében a fejedelem kiváló tulajdonságokkal rendelkezett. Érdeklődése a tudományok iránti „szeretetben” is megnyilvánul,¹⁰⁹ már-már egy polihisztoréval ér fel a XVIII. század első feléből: „Különösen a történelem, a hadművészet, a vallás és természettudomány kérdései érdekelték. Nagyon szerette az archeológiát, s ha katonái sáncásás közben római kasztrumok maradványaira, régi feliratos kövekre bukkantak, sietett azokat biztosítani. Ha egy templomba lépett, elsősorban annak műkincsei, oltárképei, szobrai ragadták meg

⁹⁴ A részletes elemzésre e helyen terjedelmi okokból nincs mód, most csak a legfontosabbakat igyekszünk összefoglalni a szellemtörténeti látásmód szempontjai közül.

⁹⁵ *Markó* 1935. 61. és 76., 52., 38. o.

⁹⁶ Uo. 63.

⁹⁷ Uo. 19., 64., 76. o.

⁹⁸ Uo. 6., 37. o.

⁹⁹ Uo. 61., illetve 17. és 28. o.

¹⁰⁰ Uo. 6. o.

¹⁰¹ Uo. 76. o.

¹⁰² Uo. 6. o.

¹⁰³ Uo. 17. o.

¹⁰⁴ Uo. 11., 13., 17., 27–28., 53., 61–62., 73–74. o.

¹⁰⁵ Uo. 8., 36., 76. o.

¹⁰⁶ Uo. 35. o.

¹⁰⁷ Uo. 4., 70., 74. o.

¹⁰⁸ Uo. 37., 70. o.

¹⁰⁹ Uo. 8. o.

figyelmét.¹¹⁰ Beszédmódora szívélyes, tartózkodó és választékos.¹¹¹ Egyfelől filozofálásra hajlamos, ugyanakkor mint hadvezér és katona folyton bővíti stratégiai elméleti tudását.¹¹² E nyugati műveltségű,¹¹³ a műveltségét fejleszteni mindig kész¹¹⁴ fejedelem minden megnyilvánulásában művelt és okos ember benyomását keltette, írásmódja csiszolt, fordulatos, szellemes, kézírása szabályos, jól olvasható volt, beszéde okos, társalgáshoz szokott, nyilvános szereplései okosak, méltóságteljesek voltak,¹¹⁵ egy olyan személyiség volt, aki mindenkor „udvarias érintkezési formákhoz szokott”.¹¹⁶ E műveltség jóvoltából Rákóczi nagy áttekintő képességű politikus.¹¹⁷ Ugyan nem volt született hadvezér, de annyi hadvezéri erénnyel rendelkezett, mintha az lett volna.¹¹⁸

Markó Árpád Rákóczi valódi nagyságát abban látja, hogy – alkotmányos „érzúlete okán”¹¹⁹ – a nemzetet talpra tudta állítani és meg tudta értetni vele a felkelés jelentőségét, vagyis új államot volt képes szervezni.¹²⁰ Ez ugyan politikusi erény, s Markó Rákócziról mint politikusról nem nyilatkozik egyértelműen pozitívan,¹²¹ de katonai erénynek veszi, s ezen belül is kiemeli Rákóczi kiváló hadseregszervezői tevékenységét.¹²²

A szabadságszeretet ezek után (nem meglepő) a fejedelmet a legteljesebb mértékben jellemezte. Rákóczi Markó megfogalmazásában egyenesen a „szabadságharcos ideál megtestesítője”.¹²³ Ami pedig a vitézséget illeti, Markó Árpád Rákócziról egy száz százalékgig pozitív katona és katonai előjáró portréját rajzolja meg a továbbiakban.¹²⁴ Ennek legfontosabb külső jegyei és belső, lényegi elemei a katonai erények legfontosabbjai, „melyek országos gondjai között... szívéhez legközelebb [álltak], s a legmélyebb vonásokat rajzolták egyéniségének képére”:¹²⁵ a kiváló (öszönös) hadseregszervezői képesség, emberfeletti munkabírási, fegyelem, fiatalos, hatalmas lendület, magas fokú hivatástudat, tekintélyt parancsoló megjelenés, szuverenitás, bátorság, a stratégiai elvek iránti fogékonyság, az a képesség, hogy célra vezető, hatékony és messzelátó haditerveket tudjon készíteni, megfontoltság, helyes ítéletalkotói képesség, nagy áttekintőképesség; mint katonai előjáró elismerte katonái, tisztjei vitézségét és megfelelő módon dicsérte, jutalmazta őket – s még sorolhatnánk.

Rákóczi halálának 200. évfordulóján Markó Árpád volt az, aki a *Magyar Szemlé*ben megemlékezett a fejedelemlről, Szekfű felkérésére.¹²⁶ Ebben hat oldal terjedelemben végül is összefoglalta mindazt, amit imént idézett kismonográfiájában részletesen kifejtett.

¹¹⁰ Uo. 49. o.

¹¹¹ Uo. 36. o.

¹¹² Uo. 37–38. o.

¹¹³ Uo. 11., 49., 53., 67. o.

¹¹⁴ Uo. 6. o.

¹¹⁵ Uo. 8., 36., 50., 67. o.

¹¹⁶ Uo. 67. o.

¹¹⁷ Uo. 52. o.

¹¹⁸ Uo. 36. o.

¹¹⁹ Uo. 22. o.

¹²⁰ Uo. 21. o.

¹²¹ Például politikusként elévülhetetlen érdeme, hogy a nemzetet talpra tudta állítani (uo. 21. o.), a békétárgyalások során minden percben hajlandó lett volna békét kötni az alkotmányért cserébe és kellő biztosítékok mellett, vagyis erős kompromisszumkészsége volt (uo. 27. o.), s egyfajta diplomáciai éleslátás jellemezte (uo. 27. o.). Ugyanakkor a fejedelem szerint a diplomáciában is a legjobb az egyenes út, s ez Markó szerint téves felfogás (uo. 53. o.), mint ahogyan megállapítja: diplomáciai tervezgetései igen sokszor a fellegekben jártak, túlzottan optimisták voltak (uo. 53., 66. o.), ennek ellenére diplomáciai ügyekben végül mindig maga döntött (uo. 37–38. o.).

¹²² Uo. 19–41. o.

¹²³ Uo. 3. o.

¹²⁴ *A szervező fővezér* című fejezetben (uo. 19–41. o.), különösen *A hadsereg élen* című alfejezetben (29–41. o.).

¹²⁵ Az idézet: uo. 39. o.

¹²⁶ Lásd a IV. mellékletben!

Állásfoglalása e helyen, mint az előzőekben is, ideológiáktól és politikai irányvonalaktól mentes, s talán munkásságának ez volt az a vonulata, ami őt Szekfű számára oly szimpatikusá és hasznossá tette.

Szekfű Gyula a *Magyar történetbe* beemelte Markó Árpád Rákóczi-iról és a szabadságharcról szóló megállapításait. Tehette ezt azért is nagyon gördülékenyen, mert az, mint láttuk, a szellemtörténeti látásmóddal a legteljesebb mértékben át volt itatva. Szekfű Markónak több tanulmányát is felhasználta a IV. kötet megírásakor,¹²⁷ s a hadtörténész legfontosabb megállapításai köszönnek vissza a szabadságharcot illető megállapításaiban. Eszerint Rákóczi a modern hadszervezésben is utódja Zrínyi Miklósnak.¹²⁸ Nem született hadvezér, katonai ismeretei eleinte igen felszínesek voltak, de a felkészülés elején a stratégia tudományát is megtanulta; jó meglátásait haditanácsa sajnos elvetette, ő pedig engedékeny természeténél és udvariasságánál fogva nem ellenkezett, elfogadta tábornokai véleményét, melyek hibás voltát nem egyszer azonban maga is látta.¹²⁹ Szekfű Markó nyomán kiemeli Rákóczi hadseregszervező tevékenységének alapvető érdemeit; a fejedelem egy önálló nemzeti hadsereget megteremtve próbálta egy új állam alapjait létrehozni.¹³⁰ Minderre Szekfű visszatér és részletesen is kifejti Markó megállapítását mintegy három oldalon keresztül: a fegyelem megszilárdításáról, a hadsereg ellátásának megszervezéséről, a gyalogos csapatnem erősítéséről, a főúri tábornoki kar szakmai gyengességéről írva.¹³¹ Végül megállapíthatjuk, hogy a *Magyar történet* említett kötetében a szabadságharc hadi eseményeinek teljes leírása Markó Árpád tanulmányai alapján történik.¹³²

Markó Árpád *II. Rákóczi Ferenc* című kismonográfiájának fenti elemzéséből (bár az korántsem volt teljes és a példa kiragadott volt) talán látható, hogy a hadtörténészre a szellemtörténeti látásmód az 1930-as évek első felében igen nagy hatással volt. Annak minden lényegi eleme kimutatható történetiszemléletében, legalábbis ami a szorosan vett hadtörténeti témákon, a hadászati és stratégiai témákon, elemzéseken túlmutat, vagyis a portrékészítéskor. Ugyanakkor a tárgyilagossághoz hozzátartozik, hogy megemlítsük: a korszak folyamán több mint félszáz tanulmányt készített csak a Rákóczi-szabadságharcról, melyekben egyáltalán nem a szellemtörténeti analízis volt a követendő módszer, hanem a szigorú „szaktudományosság”, vagyis a hadtörténész elemzési szempontjai: a csaták, hadjáratok rekonstruálása, a szigorú tényfeltárás, pontos helyzetelemzések és helyzetértékelések, egyszóval a szabadságharc katonai vagy hadtörténetének kutatása. Ezt a látásmódot tükrözi ugyancsak a Rákóczi-iról szóló, de nem a Magyar Szemle Társaság vonzásában, hanem immáron a *Rákóczi- emlékkönyvben* megjelent fejedelmi portréja, szintén 1935-ből.¹³³ Ezt a tanulmányát ugyan a Rákóczi-monográfia alapján készítette el, de benne nem a jellemzésen van a hangsúly. Ehelyett tetteket, eseményeket sorol fel, kevés helyen rajzol portrét vagy ad jellemrajzot, s elsősorban a szabadságharc katonai kudarca és Rákóczi személyes döntései közti összefüggéseket kutatja. – Mindez írását napjainkig maradandóvá, elfogadhatóvá teszi. Ebben az értekezési tanulmányában egy sokkal sarkítottabb képet fest a fejedelemről. Megállapítja, hogy a szabadságharc menetében katonai szempontból az 1707. évet fordulópontnak kell tekintenünk. Ez előtt – véleménye szerint nagyon helyesen – a kuruc hadsereg megszervezése, a rendeletalkotás volt a feje-

¹²⁷ Lásd: *Szekfű*: MT IV. 599–602. o.

¹²⁸ Uo. 283. o.

¹²⁹ Uo. 285. o.

¹³⁰ Uo.

¹³¹ Uo. 290–292. o.

¹³² Uo. 294–297. o.

¹³³ *Markó Árpád*: Rákóczi mint hadvezér. In: Rákóczi Emlékkönyv halálának kétszázéves fordulójára. Szerk. Lukinich Imre Budapest, é. n. [1935.] 327–362. o.

delem tevékenységének középpontjában.¹³⁴ A (megfontolt) haditervek elkészítése helyett azonban sajnos a spontaneitás és gyakori változtatás jellemezte a fejedelem tevékenységét.¹³⁵ 1707 után a szabadságharc katonai lendülete megtörik, Rákóczi politikai tervei immáron irreális katonai alapokon nyugszanak; ezért kedélyállapota megváltozik: a fejedelem tépelődővé válik.¹³⁶ Ettől kezdve (helytelenül) túlzottan reménykedik diplomáciai terveiben,¹³⁷ bizonyos fokú irrealitás jelentkezik haditerveiben is, s végül realitásérzékét elveszítve „görcsösen ragaszkodik a legkisebb reménysugarhoz is”.¹³⁸

Végül, Markó Árpád Rákóczi-szabadságharcot kutató munkásságának kiemelkedő, szemléletformáló megállapítását, s talán legnagyobb érdemét említem meg, amit maga is egész tudományos munkássága legfontosabb eredményének tekintett. Ő volt ugyanis a Rákóczi-szabadságharc kutatói között az első – s ez a történeti köztudatból teljesen kiesett –, aki a magyar függetlenségi mozgalmat egy széles összefüggésrendszerben, nemzetközi, összeurópai viszonylatban: a spanyol örökösödési háború viszonyrendszerében tárgyalta, s nem egy írásában hívta föl a figyelmet ennek elengedhetlen voltára.¹³⁹

A fentiek alapján úgy látom, Markó Árpád nem tartozott szorosan a szellemtörténeti irányzat képviselői közé, de az 1930-as évek első felében az ezen irányzatot jellemző megközelítési mód és értékelési szempontrendszer egyértelműen kimutatható munkásságában, sok területen hatott gondolkodásmódjára, Szekfű Gyulával való megismerkedése után.

Ugyanakkor alapvetően Markó Árpád sem tud szabadulni attól a felfogástól, ami elődjei és pályatársai (köztük Szekfű Gyula) mentalitását alapvetően jellemezte a két világháború között – és tegyük hozzá, jellemezte a történetírást, hadtörténetírást a legutóbbi időkig: Rákóczi történelmi szerepét nem tetteinek, döntéseinek reális vagy nem reális voltában, hanem személyes, emberi tulajdonságainak tükrében látja: „A fejedelem valódi nagyságát nem hadi dicsősége alapozta meg, hanem lényének mélyeséges erkölcsi tartalma, megalkuvást nem ismerő hazafisága, önfeláldozása” – szövegi le Markó Árpád tanulmányának végén a Rákóczi-emlékévé kapcsán.¹⁴⁰

Markó Árpád az 1930-as évek második felében, s főleg a *Magyar Szemlé*ben visszatért az általános hadtörténeti problémákra, illetve ismét értékelte a hadtörténetírás aktuális állapotát. Célja Szekfű Gyuláéval azonos: a magyar újkortörténet-írás módszertani és elméleti megújítása.¹⁴¹ 1939-ben *Két év katonairodalma* című írásában¹⁴² a hadtörténetírás nagy fejlődéséről ír az első világháborút követő időszakban. Megállapítja, hogy a magyar hadtörténetírás elérte a nyugat-európai színvonalat, csak sajnos idegen nyelven nem készülnek publikációk. Ennek ellenére a külföldi szaklapok élénken figyelik a magyar hadtörténészek tevékenységét.¹⁴³ A továbbiakban erre meggyőző példákat hoz fel, s szépen beemeli a *Magyar Szemlé*be a korábbi évek hadtörténeti irodalmának teljes keresztmetszetét. Végző konklúziója: a honi hadtörténetírás az 1930-as évek végére teljes

¹³⁴ Uo. 330. o.

¹³⁵ Uo. 340. o.

¹³⁶ Uo. 350. o.

¹³⁷ Uo. 351. o.

¹³⁸ Uo. 359. o.

¹³⁹ *Markó*: Életem a történettudomány szolgálatában. 42. o. – „Írtam ezekben az években egy tanulmányt, amivel meghatároztam Rákóczi háborújának történeti jelentőségét, azaz, hogy az nem egy elszigetelt kis magyar belügy volt, hanem az akkor vívott nagy spanyol örökösödési háborúnak keleti függvénye. Megjelent a Századok pöttyezetében 1936-ban »II. Rákóczi Ferenc haditervei és azok kapcsolatai a spanyol örökösödési háború eseményeivel« [címmel].” Uo.

¹⁴⁰ Markó Árpád 133. jegyzetben hivatkozott munkája, 362. o.

¹⁴¹ Vö.: *Ress Imre*: Szekfű Gyula, Ernst Molden és az Eötvös Collegium. In: Szekfű és nemzedéke. 20. o.

¹⁴² Lásd a IV. mellékletben!

¹⁴³ Uo.

létjogosultságot nyert idehaza és külföldön egyaránt. Írása nyomán a *Szemle* olvasóközönsége naprakész, kritikával illetett, értékeléssel ellátott hadtörténeti szakirodalmat kap kézhez, illetve megtudhatja, mely folyóiratok, szaklapok olvasásával juthat még több információhoz.

Markó Árpád *Magyar Szemle*béli felvetése a szellemtörténet módszereinek alkalmazásáról a magyar katonai sajtóban (*Magyar Katonai Szemle*) bár úgy tűnik, nem maradt visszhang nélkül,¹⁴⁴ azonban a konkrét kutatások (leszámítva Markó Árpád munkásságát) terén mégsem hatottak termékenyítőleg.

Ebben az időszakban, 1938-ban született meg ugyanakkor Markó Árpád saját értékelése szerint a tudós hadtörténész legsikeresebb tanulmánya, éppen Szekfű Gyula felkérésére, melynek immáron kifejezetten kultúrpolitikai és erős politikai felhangja, indítatása volt. Budavár visszafoglalásának 250. évfordulója alkalmából Szekfű megbízta, készítsen tanulmányt arról, „hogyan kik és miért harcoltak Budavár visszavételénél, mert a német sajtó ezt a szép nagy keresztényi megmozdulást akkor, a Hitler-uralom tetőpontján úgy állította be, mintha a német csapatok már akkor tudatosan azért jöttek [volna] Magyarország segítségére, mert itt és még tovább Kelet felé tért akartak nyerni az akkor már megnyilvánuló »Drang nach Osten« eszmének, egy nagy német birodalom kiterjesztésének, az »Ostraum« fantasztikus tervének szolgálatában.”¹⁴⁵ Szekfűék szerint a XVII. századi felszabadító háborút úgy akarták a németek propagandacéljaiknak megfelelően a nyilvánosság elé tární, „hogyan – hiszen igaz, hogy a harc Magyarországon folyt – abban a magyarok szépen harcoltak és más európai nemzetek is kivették a részüket, de az egész hadtörténeti esemény ilyen sikeres lebonyolítása mégis csak a német vezetőség és csapatok érdeme, akik távolabbi német ügyért harcoltak és véreztek Kelet-Európában.”¹⁴⁶ Majd hozzát teszi: „Szekfűék azt kérdezték tőlem, nem tudnám-e hadtörténeti, szigorúan objektív alapon, hiteles adatokkal bebizonyítani, hogy ennek a háborúnak mai német nacionalista szemüvegen át nézett megítélése hamis, mert akkor még egyáltalán nem volt szó a Drang nach Ostenről, sőt, találhatunk adatokat, hogy a német csapatok egy részét csak nagy anyagi áldozatokkal tudták erre a hadjáratra zsoldba fogadni.”¹⁴⁷ A tizenhat oldalas tanulmányt illetően Szekfűék „... gondoskodtak róla, hogy annak szövege, amely a Magyar Szemle 1937. januári számában jelent meg »Kik és miért harcoltak Budavár alatt 1686-ban?« címmel, német fordításban kijusson Németországba is”¹⁴⁸.

A két háború közötti történetírás értékeiből: a szellemtörténet és a hadtörténetírás

A két világháború közötti időszak, ezen belül is elsősorban az 1930-as évek historiográfiájának egyik fontos, eddig feltáratlan vonulatáról szólt dolgozatom. Ez az az időszak, amikor Magyarországon kinevelődött egy, az európai történetírás értékeit ismerő, annak színvonalán alkotó hadtörténetírói nemzedék, melynek tevékenységét a nyugat-európai szaksajtó is figyelemmel kísérte. Megszületett és kiteljesedett egy konzervatív, az európai látásmódot átvevő és európai módszereket alkalmazó kritikai történetírói irányzat, a szellemtörténeti iskola. Miután ez az időszak a szakmai műhelyek és a tudományos

¹⁴⁴ Lásd Saád Ferenc 44. jegyzetben idézett cikkét, valamint a cikkhez csatolt szerkesztőségi megjegyzést: *Magyar Katonai Szemle*, 1936. 1. sz. 216–217. o. és *Szöke Endre*: Faji tulajdonságaink. *Uo.*, 1935. 2. sz. 64–76. o.

¹⁴⁵ *Markó*: Életem a történettudomány szolgálatában. 71–72. o.

¹⁴⁶ *Uo.* 72. o.

¹⁴⁷ *Uo.*

¹⁴⁸ *Uo.* Lásd a IV. mellékletben a tanulmány leírását is! A németek Markó írására, a magyar akcióra nem reagáltak. *Uo.* 72–73. o.

párbeszéd létrejöttének ideje is,¹⁴⁹ szerencsés módon kialakult egy jelentős, termékenyítő eredményeket hozó párbeszéd a két tudományterület, illetve történetírói megközelítési mód, a szellemtörténeti irányzat és a hadtörténetírás között. Létrejött annak élő, egymásra kölcsönösen ható szakmai közege, elsősorban a korszak meghatározó jelentőségű történetírói, Szekfű Gyula tevékenységének, munkásságának, tudományos szervező törekvéseinek jóvoltából. A szellemtörténeti irányzat legfontosabb produktumába, a Magyarország teljes történetét átfogó módon bemutató, Hóman Bálint és Szekfű Gyula által írt *Magyar történet*be beépültek a honi hadtörténetírás két háború közti legfontosabb eredményei, közöttük is elsősorban Markó Árpád, Gyalókey Jenő és a köreikhez tartozó magyar hadtörténetészek és katonai szakírók megállapításai, kutatási eredményei. Ugyanakkor a szakmai szempontból élen járó és irányt mutató hadtörténetészek és katonai szakírók ismerték és felhasználták munkáikban a szellemtörténet kritikai módszereit, s több esetben személyes kapcsolódási pontok, élő oda-vissza hatások is kimutathatók a két irányzat kutatói között. A szellemtörténeti kör vezetője, Szekfű Gyula hasznosította és közvetítette a hadtörténetírás eredményeit, felismerve és nagyra értékelve annak szakszerűségét. Markó Árpád hadtörténész pedig nemcsak elismerte, hanem alkalmazta is a szekfűi látásmódot, kiteljesítve és kiszélesítve ezáltal a Rákóczi-szabadságharc hadtörténeti kutatási módszerét, kilépve az eseménytörténeti, a hadászati és harcászati szempontú eseménytörténet keretei közül, nyitva az értékelő, az eseménytörténeten túllépő, analitikus és elvontabb értékelési szempontrendszer felé. A napjainkban is identitását, új feladatait kereső honi hadtörténetírás¹⁵⁰ számára, úgy vélem, értékes és tanulságoktól nem mentes időszak a tudományterület historiográfiájának két világháború közti fejezete, melynek megismerésével és tanulságainak számbavételével a jövőben talán könnyebben kijelölheti újabb kutatási irányait, szempontrendszerét és módszereit.

¹⁴⁹ A kérdés hatalmas szakirodalmának összefoglalása helyett, melyre itt nincs mód, lásd: *Kodolányi Gyula: A Magyar Szemle és a fiatal nemzedék. Beszélgetés Kosáry Domokossal. MSz. új folyam, VI. 6. sz. (1997. december 1.)* Internetes változatát használtam: http://www.magjarszemle.hu/cikk/a_magyar_szemle_es_a_fiatal_nemzedek (A letöltés időpontja: 2012. szeptember 5.) (passim)

¹⁵⁰ Legutóbb a kérdés szakirodalmának összefoglalásával lásd: *Pollmann Ferenc: „Marcona” történelem: hadtörténetírás határon innen és túl. Korall, 9. (2008. november) 33. sz. 120–128. o. (A tanulmány internetes változatát használtam: <http://epa.oszk.hu/00400/00414/00024/pdf/120-128.pdf>, a letöltés ideje: 2012. július 27.)*

MELLÉKLETEK

I. melléklet

*Markó Árpád első találkozása Szekfű Gyulával, 1930*¹⁵¹

„Megírtam ezt a tanulmányomat 1930-ban, úgy emlékszem nyár elején.¹⁵² Mivel Hóman Bálint előadásához¹⁵³ kapcsoltam mondanivalóimat, elhatároztam, hogy mielőtt azt nyilvánosságra hoznám, elküldöm neki – bár akkor személyesen csak futólag ismertem – azzal a kérésrel, olvassa el, s mondja meg, alkalmasnak találja-e annak nyilvánosságra hozatalát, s ha igen, milyen szakfolyóiratban helyezzem el. A Magyar Katonai Szemle,¹⁵⁴ ahol szívesen közölnék, csak a honvédség körében van forgalomban, én pedig úgy érzem, hogy ez a mondanivalóm talán [a] szélesebb történetész köröket is érdekelheti.

Hetekig hiába vártam Hóman választát, már azt hittem, hogy el sem olvasta, vagy ha igen, nem kíván azzal foglalkozni. Augusztus elején megszólal a telefon levéltári irodám asztalán, Szekfű professzor beszél, s kérdezi, hogy mikor kereshetne fel egy megbeszélésre. Szekfűvel addig még nem találkoztam, könyveit mind olvastam, megértettem és követtem a történetírásról kifejtett igen érdekes gondolatait. Fogalmam sem volt, mi lehet az oka annak, hogy látogatásával megtisztel, ahelyett, hogy megkérne, hogy keressem fel őt az egyetemen, amit szívesen megtettem volna. Azt feleltem, hogy bármelyik nap délelőtt 9-től délután 14 óráig irodámban vagyok,¹⁵⁵ s így ma is. Azt mondta, máris indul, egy óra múlva nálam lesz. Kíváncsian vártam őt. Alig múlt el egy óra, kopognak ajtómon s beszerénykedik Szekfű Gyula. Szándékosan mondom: beszerénykedik, mert rendkívül udvarias, mindenkiel szemben szerényen fellépő, halk szavú ember volt. Azzal kezdő beszélgetését, hogy örül, hogy személyesen megismerhet, mert megjelent írásaimat ismeri és felhasználja. Most Hóman Bálint megbízásából keres fel. Hóman átadta neki az átértékelés problémájáról írt tanulmányomat, megkérte, hogy olvassa el, azután keressen fel engem, s mondja meg nekem, hogy őt igen érdekelte mindaz, amit írtam, minden sorát helyesli, s azért adta át Szekfűnek, hogy szintén olvassa el. Szeretné, ha helyet adna az ő (Szekfű) szerkesztésében megjelenő Magyar Szemlében. Neki is nagyon tetszik az írás, és természetesen teljes terjedelmével ki fogja adni a Szemlében, ha ehhez hozzájárulok. Mély hálával köszöntem meg az akkori magyar történetírás két legelső emberének ezt a megtisztelő bírálatát. Szekfű azért jött fel hozzám személyesen, hogy a dolgozat egy-két részletére vonatkozólag kérjen bővebb magyarázatot. Két kérdésemben teljesen elfogadta magyarázatomat, egy harmadikban pedig én tettem eleget indokolt kívánságának, hogy egy kijelentésemet részletesebben indokoljam.”

II. melléklet

*Markó Árpád és a Magyar Szemle Társaság*¹⁵⁶

„Ez az első – mondhatnám sorsdöntő – írásom a Magyar Szemle 1930. szeptemberi számában teljes tartalmában megjelent.¹⁵⁷ Szakemberek elismeréssel fogadták és helyeselték. A Magyar Szemle Társaság, akkor Bethlen István gróf elnöklelte alatt, az akkor[i] Magyarország szellemi elitjének volt a gyülekező helye. A tudományos, műszaki, társadalmi, művészeti, természettudományi

¹⁵¹ *Markó*: Életem a történettudomány szolgálatában. 27–28. o.

¹⁵² *Markó Árpád*: A történelmi átértékelés problémája a hadtörténelemben című tanulmányáról van szó. A forrásban a továbbiakban leírtak teljesültek, Szekfű Gyula megjelentette azt a *Magyar Szemlé*ben. Lásd a 77. jegyzetet!

¹⁵³ Lásd a 74. jegyzetet!

¹⁵⁴ *Magyar Katonai Szemle*: 1931 és 1944 között megjelenő szakfolyóirat. Markó Árpád itt több tanulmányát is publikálta, az állandó szerzők közé tartozott átlagosan évi három-négy írásával.

¹⁵⁵ Markó Árpád 1921-től volt a Hadtörténelmi Levéltár munkatársa.

¹⁵⁶ *Markó*: Életem a történettudomány szolgálatában. 28–29., illetve 73–74. o.

¹⁵⁷ Lásd a 77–78. jegyzetet és a hozzá tartozó szöveget!

élet minden ágával foglalkozó komoly szakemberek voltak a Szemle munkatársai. Eleinte havonta egy délután a Gellért szállóban tartott délutáni théakon, később pedig a Hungária szálló[ban] tartott vacsorákon, ott ismerkedtem meg a tudományos élet legkiválóbb képviselőivel. Fesztelen, érdekes eszmecserék közt beszélünk meg tudományos problémáinkat, s e Társaság nagy érdeme volt, hogy abban nemcsak a már országosan elismert tudósok, egyetemi professzorok stb. vettek részt, hanem Szekfünek sikerült az utánunk következő fiatalabb tudós nemzedék értékes tagjait is: Kosáry Domokost, Kerék Mihályt, Genthon Istvánt, Csapodi Csabát¹⁵⁸ és másokat bevonnai a Magyar Szemle munkatársai közé. Így azután tudós ismerősi köröm tovább tágult, viszont jóleső érzéssel tapasztaltam, hogy hadtörténeti kérdésekben, főleg amikor már Rákóczi munkáim révén nevemet jobban ismerték, igen sokan fordultak hozzám.

Hát ez volt az én elindulásom a komoly hadtörténetírás útján. Egyetemi professzorok, Hóman, Szekfü, Domanovszky Sándor, Lukinich Imre¹⁵⁹ s más szakemberek gyakran küldték hozzám hallgatóikat Rákóczi ügyekben tanácsot kérni, s maguk is gyakran felkerestek, ha valami hadilevéltári kutatásra volt szükségük.”

„A Magyar Szemle Társaság kiadásában sok értékes szakkönyv látott napvilágot a tudomány minden ágazatából. Két sorozatot szerkesztettek. Az egyik nagyobb szabású munkák sorozata a „Magyar Szemle Klasszikusai” címen, nagy negyedréte alakú, igen díszes, finom papíron tipografailag is választékos kiállítású vászonkötésű könyvekben jelentette meg szakemberek különösen értékes munkáit, gondosan figyelve arra, hogy e munkák újabb adatokkal és megállapításokkal gyarapítsák a szaktudományokat. A másik, igen sikerült sorozat volt a Magyar Szemle Kincsestára sorozat.¹⁶⁰ Külföldi, ha nem csalódom angol, bevált mintára adott ki teljesen egyforma terjedelmű 80 oldalas kis nyolcadréte alakú könyvecskéket, összefoglaló értekezéseket, életrajzokat, szintén minden tudományágból. A Rákóczi könyvem¹⁶¹ sikere után Szekfü felszólított, hogy írjak egy Rákóczi életrajzot, jobban mondva szellemtörténeti portrét a Fejedelemtől, megemlékezve abban nemcsak életének minden nevezetesebb mozzanatáról, de méltatva fejedelmi, hadvezéri, szervezői működését és egyéb nagy erényeit, lelki életének problémáira is kiterjeszkedve. Nem volt könnyű feladat, mert mindezt 80 kis oldalra kellett összesűríteni. De vállalkozásom, hála Istennek, igen szépen sikerült.¹⁶² A kéziratot Szekfünek átadtam, másnap közölte velem telefonon, hogy rendkívül tetszik neki, egy ültében elolvasta elejétől végig, megszakítás nélkül. Nincs semmi hozzászólás, vagy elvenni valója, véleménye szerint valamennyi eddig megjelent Rákóczi életrajz közt a legjobb. Hogy véleményem nem volt talán elfogult baráti kritika, bebizonyították a könyvecskékről írt szakvélemények a sajtóban.”¹⁶³

¹⁵⁸ Kosáry Domokos (1913–2007) történész, Szekfü Gyula tanítványa, egyetemi tanár, akadémikus, 1990–1996 között az MTA elnöke.

Kerék Mihály (1902–1990) közgazdász, szociográfus. Az 1930-as években főként a *Magyar Szemle*ben jelentek meg tanulmányai a földreform szükségességéről és végrehajtásáról. Tudományos tevékenységet a második világháború előtt folytatott.

Genthon István (1903–1969) művészettörténész, az MTA tagja. 1940–1943 között a római Magyar Akadémia igazgatója volt, majd a Szépművészeti Múzeum modern kori külföldi képtárának vezetője.

Csapodi Csaba (1910–2004) könyvtáros, könyvtörténész, történész, ekkor még egyetemista volt (1933-ban szerzett diplomát a Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi karán történelem-földrajz szakon), később többek között az Országos Széchényi Könyvtárban és az MTA Kézirattárában töltött be vezető beosztást; a Corvina-kutatás területén szerzett nemzetközi hírnevet.

¹⁵⁹ Domanovszky Sándor (1877–1955) történész, egyetemi tanár, az MTA levelező (1915-től), rendes (1926-tól), majd tiszteletbeli (1940–1949) tagja.

Lukinich Imre (1880–1950) történész, egyetemi tanár; 1923–1924-ben a Magyar Országos Levéltár, 1924–1929 között az Országos Széchényi Könyvtár igazgatója.

¹⁶⁰ A folyóirathoz nem kettő, hanem három könyvsorozat kapcsolódott, lásd tanulmányunk vonatkozó részét.

¹⁶¹ *Markó Árpád*: II. Rákóczi Ferenc a hadvezér. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1934. című munkájáról van szó.

¹⁶² Lásd a 92. jegyzetet!

¹⁶³ Valóban elismerő hangvételű ismertetései: *Ajtay Endre: Hadtörténelmi Közlemények*, 36. (1935) 343–344. o. és [*N. n.*]: *Győri Szemle*, 6. (1935) 1–4. sz. 84. o.

III. melléklet

*Szekfű Gyula és Markó Árpád levelezéséből*1. Szekfű Gyula levele Markó Árpádnak. [Budapest], 1934. május 8.¹⁶⁴

Mélyen tisztelt Kedves Barátom,

épp most kaptam meg „II. Rákóczi Ferencet a hadvezért”, s engedd meg, hogy annak megtisztelő szíves megküldéséért hálás köszönetet mondjak. Nagy az örömöm, hogy ez a szép köteted megjelent, és szívből gratulálok hozzá – sok tanulsággal és élvezettel fogom olvasni, amint vége van az iskolának és a folytonos veled kapcsolatos napi munkának.

De az előszót mindjárt elolvastam és meghatva láttam benne a *Magyar Történet* Rákóczi-portiójára való vonatkozást. Nem mondhatom, mennyire jól esik, hogy éppen Te, aki legjobban ismered a kort, vagy hajlandó nyilvánosan is kifejezni, hogy velem hasonló véleményen vagy.

Nemcsak tudományos kérdés és nemcsak független gondolkodás kérdése ez, hanem bizonyára irántam való szíves jóindulatodat is okolnom kell, hogy megírtad e sorokat.

Mindezekért meleg köszönettel és igaz barátsággal vagyok hálás híved

Szekfű Gyula

2. Markó Árpád levele Szekfű Gyulának. Budapest, 1934. május 11.¹⁶⁵

Mélyen tisztelt Barátom!

Nagyon köszönöm kedves elismerő és gratuláló soraidat.¹⁶⁶ Úgy érzem azonban, hogy nem Te tartozol köszönettel nekem azért, hogy nyilvánosan is magamévá tettem a Te véleményedet a sokat vitatott Rákóczi problémában, hanem én Néked. Történetkutatóvá és íróvá engem a Te munkáid tettek, az a – szerény nézetem szerint egyedül helyes – történeti felfogás és feldolgozási mód, az a minden kritika és felelősség nélküli, illúziótól mentes és azt elítélő állásfoglalás, amelynek igazságáról szentül meg vagyok győződve. Ha figyelemre méltatod most megjelent munkámat, akkor – főleg annak I. és VI. fejezetében – meggyőződhatsz arról, hogy az azokban lefektetett gondolatmenet a Tiedével párhuzamosan igyekszik haladni, s hízlelgek magamnak azzal, hogy nemcsak csendesen, titokban, hanem nyíltan is azok közé tartozóknak vallom magamat, akik a Te történet-szemléletednek meggyőződésből hívei.

Ezért is olvasom most különös élvezettel a „Három Nemzedék” új kiadásának¹⁶⁷ utolsó, a mi korunkkal foglalkozó fejezetét, amelynek fejtegetéseit és következtetéseit az utolsó szöveg aláírom.

Kérve továbbra is nekem rendkívül értékes és kitüntető tanácsaidat és barátságodat, vagyok őszinte nagyrabecseléssel készségecs híved

Markó Árpád

¹⁶⁴ Lelőhelye: MTA Kt. Kézirattár, Ms 10.270/d. (További alszámolás nélkül.)

¹⁶⁵ Lelőhelye: ELTE, Egyetemi Könyvtár. G 621 Szekfű Gyula levelezése. Markó Árpád levele Szekfű Gyulának. Budapest, 1934. május 11. (Géptelt levél, 1. példány, Markó Árpád aláírásával.) A levél másodpéldánya is fennmaradt: MTA Kt. Kézirattár, Ms 4501. Markó Árpád levelei, 132. sz. (Írógéppel írt, Markó Árpád vezetéknevének sajátkezű, ceruzával írt kezdőbetűjével. A levélen Markó írásával, ceruzával: Szekfű Gyulának.)

¹⁶⁶ Szekfű Gyula Markónak „II. Rákóczi Ferenc a hadvezér” című munkájához gratulált.

¹⁶⁷ *Szekfű Gyula*: Három nemzedék és ami utána következik. Kir. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1934. című könyvéről van szó. (Aranyozott egészsváson kötésben jelent meg.)

3. Szekfű Gyula levele Markó Árpádnak. [Budapest], 1935. február 25.¹⁶⁸

Igen tisztelt Kedves Barátom,

épp most fejezem be legújabb munkád kéziratának¹⁶⁹ elolvasását, s még annak hatása alatt sítek szívből gratulálni hozzá. Csak most látom, mily alaposan kell ismerned a Rákóczi-kor történetét, hogy ily rövid idő alatt ennyire pontos, részletes, világos képet adhattál róla. Azt hiszem, az adott keretekben elérhetően tökéletes¹⁷⁰ rajz, semmi sem fölösleges benne és semmi sem jut eszembe, amit még bele lehetne kívánni. Emellett a felemelő témához illő nemes lendülettel itt-ott, s mindig hozzáillő nyugodt előadásban van írva. Nagyon termékeny volt az a gondolatod, hogy elsősorban katonai történet legyen, de emellett az élet többi oldala is benne van.

Mint egész mellékéseket említtem: 23. lap: Wratislaw „rideg, elutasító álláspontja” igaz a tárgyalás eredményét illetően, de ő személy szerint – ha jól emlékszem – nem volt rideg. 46. lap: kitörölted, hogy szétvágták a turóciakat: részletezni nem kellene, de [az] értelem kedvéért tán meg lehetne említeni, hogy a véres dolog *Rákóczi* beszédére következett, az ő akarata ellenére. [Az] 58. laphoz: úgy tudom, mintha nem a kurucok, hanem már előttük is Ilyvónak mondták volna őseink Livornót.

Az „irodalom” olvasásakor jut eszembe bűnöm: hogy megígértem ugyan Brisits füzete elküldését és Zolnai janzenista cikke címének közlését,¹⁷¹ de úgy látszik, mindkettőt elfelejtettem. Amikért szíves elnézésedet kérve és újból melegen gratulálva vagyok igaz tisztelő híved

Szekfű Gyula

IV. melléklet

A Magyar Szemle hadtörténeti és hadtudományi vonatkozású írásai 1928–1944

Szerző, cím	Megjelenés	Hivatkozás ¹⁷²
Hardy Kálmán: A tengeralttjárók kérdésének mai állapota	MSz, 7. (1928) II. k. 3. sz. 282–284. o.	Rep. 55. o., 138. sz.
Gyalóky Jenő: Hadtörténelmünk mai állapotáról	MSz, 11. (1928) III. k. 3. sz. 205–212. o.	Rep. 59. o., 203. sz.
Hardy Kálmán: Jegyzetek a nemzeti hadsereg és társadalom problémájához	MSz, 13. (1928) IV. k. 1. sz. 70–173. o.	Rep. 62. o., 247. sz.
Gyalóky Jenő: Még egyszer hadtörténelmünk mai állapotáról	MSz, 16. (1928) VI. k. 4. sz. 393–395. o.	Rep. 65. o., 299. sz.

¹⁶⁸ Lelőhelye: MTA Kt. Kézirattár, Ms 10.270/d. (További alszámozás nélkül.) A megszólítás fölött Markó Árpád saját kezűleg, ceruzával írt sorai olvashatók: „Kincsestar (Magyar Szemle) Rákóczi életrajzra vonatkozik. 1935. április 1-jén jelent meg.”

¹⁶⁹ A Magyar Szemle Társaság kis könyvtára sorozatban megjelent II. Rákóczi Ferenc című monográfia.

¹⁷⁰ Kiemelés a levélírótól.

¹⁷¹ A két kortárs irodalomtörténész munkája: *Brisits Frigyes* (1890–1969) írása: *Szent Ágoston és Rákóczi Ferenc Vallomásai*. Pécs, 1914. és *Zolnai Béla* (1890–1969) könyve: *A janzenista Rákóczi*. (Széphalom Könyvtár, 3.) Szeged, 1927.

¹⁷² Saád 1989. című munkájának hivatkozásai.

<i>Szerző, cím</i>	<i>Megjelenés</i>	<i>Hivatkozás</i> ¹⁷²
<i>Hardy Kálmán: A légvédelemről</i>	<i>MSz, 23. (1929) VI. k. 3. sz. 231–235. o.</i>	Rep. 72. o., 407. sz.
<i>Hardy Kálmán: Egy katona gondolatai. Seeckt vezérezredes könyve</i>	<i>MSz, 27. (1929) VII. k. 3. sz. 282–287. o.</i>	Rep. 77. o., 481. sz.
<i>Hardy Kálmán: A harctéri gyávaságról I.</i>	<i>MSz, 30. (1930) VIII. k. 2. sz. 170–171. o.</i>	Rep. 80. o., 525. sz.
<i>Hardy Kálmán: Görgei</i>	<i>MSz, 33. (1930) IX. k. 1. sz. 105–114. o.</i>	Rep. 83. o., 578. sz.
<i>Markó Árpád: A történelmi átértékelés problémája a hadtörténelemben</i>	<i>MSz, 37. (1930) X. k. 1. sz. 24–32. o.</i>	Rep. 85. o., 621. sz.
<i>Hardy Kálmán: A Görgei-kérdés mai állása. Pethő Sándor könyve</i>	<i>MSz, 37. (1930) X. k. 1. sz. 124–128. o.</i>	Rep. 86. o., 634. sz.
<i>Julier Ferenc: Conrad tábornagy</i>	<i>MSz, 41. (1931) XI. k. 1. sz. 102–112. o.</i>	Rep. 89. o., 686. sz.
<i>Markó Árpád: Pax vobis. Gulácsy Irén történeti regénye</i>	<i>MSz, 42. (1931) XI. k. 2. sz. 194–198. o.</i>	Rep. 90. o., 696. sz.
<i>Julier Ferenc: Bruszilov. 1. rész</i>	<i>MSz, 43. (1931) XI. k. 3. sz. 298–304. o.</i>	Rep. 91. o., 710. sz.
<i>Julier Ferenc: Bruszilov. 2. rész</i>	<i>MSz, 44. (1931) XI. k. 4. sz. 398–404. o.</i>	Rep. 92. o., 723. sz.
<i>Markó Árpád: A felvidéki nemzetiségek II. Rákóczi Ferenc seregében</i>	<i>MSz, 50. (1931) XII. k. 2. sz. 121–129. o.</i>	Rep. 96. o., 793. sz.
<i>Julier Ferenc: A világháború első hónapja</i>	<i>MSz, 52. (1931) XIII. k. 4. sz. 388–396. o.</i>	Rep. 99. o., 828. sz.
<i>Hardy Kálmán: Clausewitz 1780–1831</i>	<i>MSz, 53. (1932) XIV. k. 1. sz. 56–60. o.</i>	Rep. 99. o., 835. sz.
<i>Julier Ferenc: Potiorek táborszernagy</i>	<i>MSz, 55. (1932) XIV. k. 3. sz. 286–296. o.</i>	Rep. 101. o., 866. sz.
<i>Markó Árpád: Kuruc arcképek a Rákóczi-felkelés idejéből. Károlyi – Forgách – Esterházy Antal</i>	<i>MSz, 58. (1932) XV. k. 2. sz. 143–152. o.</i>	Rep. 103. o., 897. sz.
<i>Julier Ferenc: Gróf Tisza István befolyása a világháborús hadvezetésre. Első hadi év (1914. augusztus – 1915. május)</i>	<i>MSz, 59. (1932) XV. k. 3. sz. 220–230. o.</i>	Rep. 104. o., 906. sz.

<i>Szerző, cím</i>	<i>Megjelenés</i>	<i>Hivatkozás</i> ¹⁷²
<i>Markó Árpád</i> : Kuruc arcképek a Rákóczi-felkelés idejéből. Bottyán. Rákóczi tábornokai, kritikája hadseregéről, francia tisztjei	<i>MSz.</i> , 62. (1932) XVI. k. 2. sz. 190–200. o.	Rep. 108. o., 952. sz.
<i>Julier Ferenc</i> : A román dráma 1916–1918	<i>MSz.</i> , 64. (1932) XVI. k. 4. sz. 385–386. o.	Rep. 109. o., 975. sz.
<i>Gyalóky Jenő</i> : Gróf Batthyány Lajos főbenjáró pöre	<i>MSz.</i> , 68. (1933) XVII. k. 4. sz. 338–346. o.	Rep. 112. o., 1018. sz.
<i>Hardy Kálmán</i> : A világháború magyar szemmel. Jegyzetek Julier Ferenc könyvéhez	<i>MSz.</i> , 69. (1933) XVIII. k. 1. sz. 48–54. o.	Rep. 113. o., 1030. sz.
<i>Markó Árpád</i> : Heister és Pálffy II. Rákóczi hadjárataiban	<i>MSz.</i> , 71. (1933) XVIII. k. 3. sz. 287–296. o.	Rep. 115. o., 1063. sz.
<i>Julier Ferenc</i> : Boroevic Szvetozár tábornagy	<i>MSz.</i> , 78. (1934) XX. k. 2. sz. 192–200. o.	Rep. 120. o., 1146. sz.
<i>Julier Ferenc</i> : A háború új alakja	<i>MSz.</i> , 81. (1934) XXI. k. 1. sz. 59–70. o.	Rep. 123. o. 1180. sz.
<i>Hardy Kálmán</i> : A katonai hivatásról	<i>MSz.</i> , 88. (1934) XXII. k. 4. sz. 404–408. o.	Rep. 129. o., 1266. sz.
<i>Markó Árpád</i> : II. Rákóczi Ferenc emlékezete. Halálának 200 éves fordulójára	<i>MSz.</i> , 92. (1935) XXIII. k. 4. sz. 305–311. o.	Rep. 133. o., 1315. sz.
<i>Markó Árpád</i> : A fejedelem és főtábornoka. A Rákóczi-év emlékére	<i>MSz.</i> , 98. (1935) XXV. k. 2. sz. 114–122. o.	Rep. 138. o., 1388. sz.
<i>Hardy Kálmán</i> : A földközi-tenger [sic!] időszerű kérdései	<i>MSz.</i> , 100. (1935) XXV. k. 4. sz. 364–368. o.	Rep. 141. o., 1418. sz.
<i>Markó Árpád</i> : A versíró Rákóczi	<i>MSz.</i> , 103. (1936) XXVI. k. 3. sz. 249–254. o.	Rep. 144. o., 1454. sz.
<i>Julier Ferenc</i> : A legújabb tapasztalatok	<i>MSz.</i> , 114. (1937) XXIX. k. 2. sz. 133–139. o.	Rep. 155. o., 1592. sz.
<i>Markó Árpád</i> : Kik és miért harcoltak Budavár alatt 1686-ban?	<i>MSz.</i> , 125. (1938) XXXII. k. 1. sz. 94–104. o.	Rep. 165. o., 1738. sz.
<i>Gyalóky Jenő</i> : Olasz vérépítők Magyarországon a XVI–XVII. században	<i>MSz.</i> , 119. (1938) XXX. k. 3. sz. 287–296. o.	Rep. 160. o., 1663. sz.
<i>Markó Árpád</i> : A katonai hagyományok tisztelete Svájcban	<i>MSz.</i> , 136. (1938) XXXIV. k. 4. sz. 347–353. o.	Rep. 176. o., 1872. sz.

<i>Szerző, cím</i>	<i>Megjelenés</i>	<i>Hivatkozás</i> ¹⁷²
<i>Szekfü Gyula</i> : Időszerű történeti munkák. Gyalókey Jenő, Miskolczi Gyula, Farkas Gyula, Illyés Gyula	<i>MSz</i> , 139. (1939) XXXV. k. 3. sz. 222–230. o.	Rep. 178. o., 1907. sz.
<i>Julier Ferenc</i> : A cseh katona	<i>MSz</i> , 140. (1939) XXXV. k. 4. sz. 366–370. o.	Rep. 180. o., 1927. sz.
<i>Markó Árpád</i> : Két év katonairodalma	<i>MSz</i> , 141. (1939) XXXVI. k. 1. sz. 66–73. o.	Rep. 180. o., 1939. sz.
<i>Hardy Kálmán</i> : Zrínyi Miklós tanítása. „Gróf Zrínyi Miklós prózai munkái” (MSZT kiadv., szerk. és bev.: Markó Árpád) kiadása kapcsán	<i>MSz</i> , 144. (1939) XXXVI. k. 6. sz. 322–325. o.	Rep. 183. o., 1975. sz.
<i>Kerecsényi Dezső</i> : Zrínyi pennája. „Gróf Zrínyi Miklós prózai munkái” (szerk. és bev.: Markó Árpád) és Szabó Zoltán: Két pogány közt c. könyve kapcsán	<i>MSz</i> , 144. (1939) XXXVI. k. 4. sz. 326–331. o.	Rep. 183. o., 1976. sz.
<i>Julier Ferenc</i> : A lengyel vereség	<i>MSz</i> , 147. (1939) XXXVII. k. 3. sz. 191–194. o.	Rep. 186. o., 2017. sz.
<i>Julier Ferenc</i> : A finn szabadságharc	<i>MSz</i> , 150. (1940) XXXIII. k. 2. sz. 151–155. o.	Rep. 189. o., 2054. sz.
<i>Julier Ferenc</i> : A nyugati hatalmak veresége	<i>MSz</i> , 156. (1940) XXXIX. k. 2. sz. 106–111. o.	Rep. 193. o., 2119. sz.
<i>Markó Árpád</i> : Mátyás. A hadvezér	<i>MSz</i> , 156. (1940) XXXIX. k. 2. sz. 126–131. o.	Rep. 194. o., 2124. sz.
<i>Julier Ferenc</i> : Az angol–német háború	<i>MSz</i> , 158. (1940) XXXIX. k. 4. sz. 266–271. o.	Rep. 195. o., 2143. sz.
<i>Julier Ferenc</i> : Olaszország háborúja	<i>MSz</i> , 162. (1941) XL. k. 2. sz. 95–99. o.	Rep. 198. o., 2191. sz.
<i>Tóth László</i> : A magyar történetírás háborús halottjai. 1. Schünemann Konrád	<i>MSz</i> , 163. (1941) XL. k. 3. sz. 147–148. o.	Rep. 198. o., 2202. sz.
<i>Markó Árpád</i> : A magyar történetírás háborús halottjai. 2. Pillias Emil	<i>MSz</i> , 163. (1941) XL. k. 3. sz. 149–151. o.	Rep. 198. o., 2201. sz.
<i>Aggházy Kamil</i> : A honvéd zászlók	<i>MSz.</i> , 165. (1941) XL. k. 5. sz. 316–321. o.	Rep. 217. o., 2483. sz.
<i>Julier Ferenc</i> : A balkáni hadjárat	<i>MSz</i> , 166. (1941) XL. k. 6. sz. 368–372. o.	Rep. 201. o., 2237. sz.
<i>Julier Ferenc</i> : A német–szovjet háború	<i>MSz</i> , 168. (1941) XLI. k. 2. sz. 144–149. o.	Rep. 202. o., 2265. sz.

<i>Szerző, cím</i>	<i>Megjelenés</i>	<i>Hivatkozás</i> ¹⁷²
<i>Julier Ferenc: A szovjetunió csata-vesztései</i>	<i>MSz, 172. (1941) XLI. k. 6. sz. 379–384. o.</i>	Rep. 205. o., 2301. sz.
<i>Julier Ferenc: Keleteurópa és Északafrika [sic!]</i>	<i>MSz, 181. (1942) XLIII. k. 3. sz. 148–152. o.</i>	Rep. 211. o., 2392. sz.
<i>Julier Ferenc: Néhány gondolat a hadi évfordulóra</i>	<i>MSz, 185. (1943) XLIV. k. 1. sz. 15–19. o.</i>	Rep. 213. o., 2427. sz.
<i>Julier Ferenc: Szovjet offenzíva</i>	<i>MSz, 188. (1943) XLIV. k. 4. sz. 175–181. o.</i>	Rep. 215. o., 2453. sz.
<i>Markó Árpád: A lelki egység ösvényén</i>	<i>MSz, 188. (1943) XLIV. k. 4. sz. 210–211. o.</i>	Rep. 216. o., 2459. sz.
<i>Hardy Kálmán: A hadvezér, a katona és az államvezetés.</i>	<i>MSz, 190. (1943) XLIV. k. 6. sz. 13–20. o.</i>	Rep. 217. o. 2483. o.
<i>Julier Ferenc: Tunisz és az invázió</i>	<i>MSz, 190. (1943) XLV. k. 1. sz. 9–12 o.</i>	Rep. 217. o., 2485. sz.
<i>Julier Ferenc: Az angolszász invázió</i>	<i>MSz, 194. (1943) XLV. k. 4. sz. 175–179. o.</i>	Rep. 219. o., 2509. sz.
<i>Julier Ferenc: A tél küszöbén</i>	<i>MSz, 196. (1943) XLV. k. 6. sz. 302–309. o.</i>	Rep. 221. o., 2528. sz.
<i>Julier Ferenc: A harmadik téli csata</i>	<i>MSz, 198. (1943) XLVI. k. 2. sz. 87–90. o.</i>	Rep. 222. o., 2548. sz.

V. melléklet

Hadtörténeti és hadtudományi írások a Magyar Szemlében

<i>Megnevezés</i>	<i>menyiség</i>	<i>arány</i>
Hadtörténeti vonatkozású írások száma	39	≈1,25 %
Hadtudományi vonatkozású írások száma	20	≈0,78 %
Egyéb ¹⁷³	3	≈0,11 %
Összesen	62	≈2,42 %
<i>Az összes írás száma</i>	<i>2560</i>	

¹⁷³ Nekrológ, hadtörténeti vonatkozású szépirodalmi mű ismertetése.

KATALIN MÁRIA KINCSES

INTELLECTUAL HISTORY AND MILITARY HISTORY

Connection Points of Hungarian Military History with Special Respect to the 1930s

Summary

The study discusses an important yet hitherto completely unexplored direction of the historiography between the two world wars, especially of the 1930s. This was the period when a generation of military historians was educated in Hungary, one which knew the values of European history writing and was able to write on this standard. A conservative, critical historian method, the school of intellectual history was born and spreading, which accepted the European perspective and used European methods.

This was also the time when intellectual workshops and scholarly dialogues were initiated. A dialogue producing significant and fertilizing results evolved fortunately between the two fields of study or historiographical approach, that is between intellectual history and military history. A lively, interactive intellectual life was born, owing to the work of the period's significant historian Gyula Szekfű in the first place. The volumes of *Magyar történet*, the most important product of intellectual history, presenting the comprehensive history of Hungary, incorporated the most important results of Hungarian military history between the two world wars, including the findings of Árpád Markó, Jenő Gyalókay and other military historians and military writers from their circles. The military historians and military writers who were among the first ones professionally and were showing directions were acquainted with and used the critical methods of intellectual history, too; and there were personal connections and lively interactive relations between scholars of the two fields in many cases.

As today's Hungarian military history writing is looking for its new identity and goals, the chapter of its historiography between the two world wars can be a valuable and instructive period; and the field may find its new directions, criteria and methods more easily by studying this phase.

KATALIN MÁRIA KINCSES

L'HISTOIRE DES IDÉES ET L'HISTORIOGRAPHIE MILITAIRE

Les points de connexion de l'historiographie militaire hongroise,
en particulier dans les années 1930*Résumé*

L'étude traite d'un volet totalement inexploré de l'historiographie d'entre les deux guerres mondiales, en particulier des années 1930. C'est à cette époque qu'émergea une nouvelle génération d'historiens militaires en Hongrie qui connaissait les valeurs de l'historiographie européenne et qui parvenait aussi à l'égal en qualité. Il se développa alors une école d'histoire des idées, un courant d'historiographie critique conservateur qui adoptait la manière de voir et les méthodes européennes.

A cette époque naquirent aussi les ateliers professionnels et les échanges entre spécialistes. Ainsi les conditions étaient favorables au développement d'échanges importants et fructueux entre deux domaines de la science et deux approches historiographiques : le courant d'histoire des idées et l'historiographie militaire. La formation de ce cadre professionnel actif était principalement due à l'activité et à l'œuvre de l'immense historien de l'époque, Gyula Szekfű. L'ouvrage *Magyar történet* (Histoire hongroise), le plus important produit du courant d'histoire des idées qui présentait de façon globale l'histoire complète de la Hongrie intégra aussi les résultats majeurs

de l'historiographie militaire hongroise d'entre les deux guerres, en particulier les observations et les résultats de recherche d'Árpád Markó et de Jenő Gyalóky et d'autres historiens et auteurs militaires hongrois proches. De même, les meilleurs historiens et auteurs militaires connaissaient et utilisaient dans leurs ouvrages les méthodes critiques de l'histoire des idées. On peut identifier plusieurs points de connexion personnels et des influences réciproques entre chercheurs des deux courants.

Ce chapitre de l'historiographie d'entre les deux guerres pourra être instructif pour l'historiographie militaire hongroise actuelle qui cherche son identité et ses nouvelles missions, car il pourra l'aider à désigner ses nouvelles orientations de recherche, ainsi qu'à définir ses critères et ses méthodes.

KATALIN MÁRIA KINCSES

GEISTESGESCHICHTE UND MILITÄRGESCHICHTSSCHREIBUNG

Die Verknüpfungspunkte der ungarischen Militärgeschichtsschreibung, mit besonderem Blick auf die 1930er Jahre

Resümee

Die Studie beschäftigt sich mit einem wichtigen, bisher vollkommen unerschlossenen Teil der Historiografie der Zwischenkriegszeit, genauer der 1930er Jahre. Es handelt sich dabei um jene Epoche, als in Ungarn eine Generation von Militärgeschichtsschreibern heranwuchs, die die Werte der europäischen Geschichtsschreibung kannte und auf deren Niveau schaffen konnte. Es wurde eine konservative, die europäische Sichtweise übernehmende und europäische Methoden anwendende kritische Richtung der Geschichtsschreibung geboren, die sich entfaltete: die geistesgeschichtliche Schule.

Diese Zeit ist auch die Zeit der Entstehung von Fachwerkstätten und des wissenschaftlichen Dialogs. Zum Glück bildete sich ein bedeutender, fruchtbringender Dialog zwischen den beiden Wissenschaftsbereichen bzw. historiografischen Ansätzen, der geistesgeschichtlichen Richtung und der Militärgeschichtsschreibung heraus. Es wurde das lebendige, sich gegenseitig beeinflussende fachliche Umfeld geschaffen, in erster Linie dank der Tätigkeit des bedeutenden Historikers Gyula Szekfű, der diese Ära prägte. In das bedeutendste Produkt der geistesgeschichtlichen Richtung, das Werk *Magyar történet* [Ungarische Geschichte], das die gesamte Geschichte Ungarns umfassend vorstellt, flossen die wichtigsten Ergebnisse der ungarischen Militärgeschichtsschreibung der Zwischenkriegszeit, in erster Linie die Feststellungen und Forschungsergebnisse von Árpád Markó, Jenő Gyalóky und der zu ihren Kreisen gehörenden ungarischen Militärhistoriker und Militär-Fachjournalisten ein. Zugleich kannten die aus fachlicher Sicht an der Spitze stehenden und die Richtung anzeigenden Militärhistoriker und Militär-Fachjournalisten die kritischen Methoden der Geistesgeschichte und nutzen diese auch. In mehreren Fällen können auch persönliche Verknüpfungspunkte, lebendige gegenseitige Einflüsse zwischen den Forschern der beiden Wissenschaftsrichtungen nachgewiesen werden.

Für die ungarische Militärgeschichtsschreibung, die auch in unseren Tagen nach ihrer Identität und nach neuen Aufgaben sucht, ist das Kapitel der Historiografie des Wissenschaftsbereichs in der Zwischenkriegszeit eine interessante Zeit, die auch ihre Lehren hat. Mit dem Kennen lernen dieses Kapitels können die neueren Forschungsrichtungen, die Aspekte und Methoden vielleicht leichter festgelegt werden.

КАТАЛИН МАРИЯ КИНЧЕШ

ДУХОВНАЯ ИСТОРИЯ И ВОЕННАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ

Точки соприкосновения венгерской историографии,
уделяя особое внимание 1930 годам*Резюме*

Эта работа анализирует один из важных, до сих пор еще полностью не раскрытых аспектов историографии периода между двумя мировыми войнами, в том числе в первую очередь периода 1930 годов. Это тот период, когда в Венгрии было воспитано поколение военных историографов, знакомых с ценностями европейской историографии и работающих на ее уровне. Народилось и возмужало направление критических историографов, перенявших европейский способ видения и европейские методы, школа духовной историографии.

Этот период является также и временем возникновения профессиональных цехов и ведения научных диалогов. Счастливым образом сложился диалог, принесший значительные, плодотворные результаты между двумя научными областями, вернее способом историографического подхода и историографией стиля „ахад”. Возникла его живительная взаимодействующая профессиональная среда благодаря в первую очередь деятельности и работам выдающегося историографа эпохи Секфю Дюла. В важнейший продукт этого духовно-исторического направления в *Венгерскую историю* были встроены самые важные результаты отечественной историографии, достигнутые в период между двумя мировыми войнами, в том числе в первую очередь работы Марко Арпада, Дьялокаи Енё и венгерских военных историков, принадлежавших к их кругу, их выводы и результаты исследований. В то же время передовые, авангардные историки, принадлежавшие к их кругу, были знакомы и применяли в своих работах критические методы духовной истории, и во многих случаях могут быть выявлены точки личного соприкосновения, взаимные живительные воздействия одного на другого.

В наши дни также являются ценными для отечественной историографии, изыскивающей свой идентитет, новые задачи, эта ценная глава историографии между двумя мировыми войнами, познав которую можно будет легче наметить новые направления исследований, систему точек зрения и методы.

